

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

**BAKALÁŘSKÉ KOMBINOVANÉ
STUDIUM**

2012 – 2015

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Olga Peštová

Rusíni v procesu emancipace

Praha 2015

Vedoucí bakalářské práce: Doc. PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR COMBINED (PART TIME)

2012 - 2015

BACHELOR THESIS

Olga Peřtová

Rusyns in the process of emancipation

Prague 2015

The Bachelor Thesis Work Supervisor: Doc. PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne

Podpis autorky

Poděkování

Chtěla bych poděkovat Doc. PhDr. JUDr. Jakubu Rákosníkovi, Ph.D., vedoucímu mé bakalářské práce za teoretické vedení a praktické rady, za ochotu a přístup v průběhu vzniku této bakalářské práce.

Anotace

Tato práce se zabývá problematikou procesu emancipace rusínského etnika. Rozebírá jeho historický vývoj ve středoevropském prostoru v kontextu s filozofií dějin T. G. Masaryka, který vrcholí účastí v Československé republice. Tomuto období je věnováno nejvíce prostoru, neboť představuje vrchol rusínského sebeurčovacího snažení. Práce se dále zabývá demografickými aspekty ve 20. století a fenoménem ukrajinizace. Na závěr si ještě všímá současného postavení Rusínů v některých evropských zemích.

Klíčové pojmy

Rusíni, Podkarpatská Rus, náboženství, sebeurčení, demografie, ukrajinizace, Československá republika.

Annotation

This work deals with the process of emancipation of the Ruthenian ethnic group. Discusses its historical development in Central Europe in the context of the philosophy of history TG Masaryk, which culminates by participation in the Czechoslovak Republic . This period is devoted much space because it represents the pinnacle of Ruthenian self-determination efforts. The study also discusses the demographic aspects in 20th century and phenomenon of Ukrainization . In conclusion, even notes the current status of Rusyns in some European countries .

Key words

Rusyns, Carpathian Ruthenia, religion, self-determination, demographics, Ukrainization, Czechoslovak Republic.

OBSAH

Úvod	9
1 Rusíni – součást tisícileté uherské státnosti	11
1.1 Rusíni do příchodu Maďarů	11
1.2 Začlenění Rusínů do Uherského státu	12
1.3 Podkarpatská Rus po vymření Arpádovců	14
1.4 Podkarpatská Rus v období turecké expanze	16
1.5 Rusíni v období osvícenství a počátku národního obrození	18
2 Emancipační úsilí Rusínů mezi revolucí 1848 a I. světovou válkou	21
2.1 Geneze rusínsko-jazyčného teritoria	21
2.2 Rakousko-uherské vyrovnání a jeho důsledky	24
2.3 Podkarpatská Rus v období 1. světové války	26
3 Rusínská otázka za 1. republiky a účast ve 2. odboji	30
3.1 Státotvorné aktivity Rusínů po skončení I. světové války	30
3.2 Připojení většiny rusínských oblastí k ČSR	32
3.3 První léta republiky - éra Gregoryho Žatkoviče	34
3.4 Mezi dvěma krizemi	38
3.5 Podkarpatsko v závěru existence I. Republiky	41
3.6. Podkarpatská autonomie a "samostatnost"	44
4 "Rusínský Mnichov" a důsledky anexe Sovětským svazem	48
4.1 Postoj čs. Exilu	48

4.2 Anexe	50
4.3 Bezprostřední následky	52
5 Současné postavení Rusínů na Ukrajině a v dalších zemích včetně ČR.....	53
5.1 Demografie Podkarpatské Rusi ve 20. století.....	53
5.2 Postavení Rusínů v evropských zemích	55
Závěr.....	59
Použitá literatura.....	63

ÚVOD

Tématika práva na sebeurčení národů prodělala po dvou světových válkách značně dynamický vývoj. Požadavky mnoha národů byly v Evropě i ve světě uspokojeny, přesto však zůstává řada výjimek. Současný dramatický vývoj v Evropě a na Blízkém východě potvrzuje, že věci neztratily na aktuálnosti, ale naopak zrají do dalších změn.

Tato práce se zabývá otázkou vývoje a postavení rusínského etnika, které ve středoevropském prostoru prožívalo obdobný osud a v mnohém i vývoj jako ostatní národy. Přesto zůstali Rusíni, vedle bohužel početně marginálních Lužických Srbů, jediným slovanským národem, který toto právo nezrealizoval. Cíle této bakalářské práce se soustředí na nalezení styčných bodů v historii Rusínů a Čechů, z pozice idealistického pojetí dějin a s ohledem na filozofii dějin TGM doložit historickou logiku včlenění Rusínů do československého státu. Dále je cílem zhodnotit reálné dopady tohoto postupu, přínos československého státu pro Rusíny a naopak přínos Rusínů pro tento stát, zejména v kontextu demografických determinant. Analyzovat fenomén ukrajinství v rusínském prostředí a smutnou kapitolu neústavního odstoupení Podkarpatska – tzv. „rusínský Mnichov“.

Český a rusínský národ prošli společně mnohem více, než by se na první pohled zdálo. Na úsvitu našich dějin to byla Velká Morava a její cyrilometodějská tradice, kdy se poprvé prořaly osudy obou národů. Později mnohokrát měly oba národy společného panovníka (Přemyslovce, Lucemburky, Jagellonce, Habsburky) a vlastně tak spolu strávily o dost delší období, než bylo např. soužití Čechů s Rakušany. Proto je zcela v rámci řádu dějin, že to byli právě Češi resp. Čechoslováci, kdo vyvedl malý rusínský národ z hrozby maďarizace. Léta 1918 až 1945 představují pro zformování rusínského národa do dnešní podoby stěžejní epochu. Vůbec poprvé mohl - byť v silně omezené míře - mluvit sám za sebe. Poprvé zažil vlastní politickou samosprávu. Vzhledem k objektivním okolnostem jako byla vysoká míra negramotnosti či zájmy sousedních mocností však slibný rozvoj zastavil příliv agresivního ukrajinského nacionalismu z Haliče, po němž následoval sovětský zábor a intenzivní ukrajinizace.

Přes všechny překážky vývoje, se nachází v dramatické současnosti rusínský národ konzistentnější a demograficky posílený. Zřejmě na prahu nové epochy je lépe připraven, aby převzal otěže svého osudu do vlastních rukou.

1 Rusíni – součást tisícileté uherské státnosti

1.1 Rusíni do příchodu Maďarů

Pád Hunské říše uvolnil prostor zejména v karpatské kotlině, slovanské kmeny začaly překračovat Karpaty. Osídlování střední Evropy Slovany trvalo až do přelomu 6. a 7. století. Tato obrovská teritoriální expanze zůstává až do dneška z demografického hlediska neobjasněna. Již ve druhé polovině 6. století však pronikají do karpatské kotliny opět kočovné kmeny, tentokrát Avarů, které zřídily na tomto území svůj chanát. Avari představovali menšinovou vládnoucí vrstvu, většinu obyvatel tvořili jednak Slované ale dále pak zbytkové germánské a románské obyvatelstvo. Do dějin slovanské střední Evropy obdobným způsobem vstoupily v 6. století další neslovanské kmeny.

Bílí Chorvaté patřící do íránsko-jazyčné skupiny si postupně podmanili slovanské kmeny na sever a později i jih od Karpat a jejich vliv sahal až na severovýchod našeho území. Toto kmenové sjednocení pod nadvládou neslovanských Chorvatů pomohlo přestat Avarské nájezdy.¹

Je zajímavé, že tento typ soužití není ve slovanské historii ojedinělý. Obdobné bylo soužití turkických Bulharů s jižními Slovany a vikingských Varjagů se Slovany východními. Ani jedni nebyli vzhledem ke svému demografickému omezení schopni ovlivnit vývoj většinových Slovanů jazykově a etnicky. Naopak, časem byli slavizováni a etnicky asimilováni. Lze říci, že úpadek avarské moci byl společným dílem Bílých Chorvatů, Sámovy říše, Byzantské a Bulharské říše, v závěru též říše Franské. Pád Avarů na počátku 9. století pak umožnil slovanským kmenům nejen v Potisí a podhůří Karpat konsolidovat svou moc. Také v rusínské oblasti již vznikala opevněná centra moci, např. Užhorod, Solotvino.

¹ IVANOV TANEV, Ivan, *Obecné stránky ranné historie příbuzných Pracharvatů a Prabulharů*

Období rozmachu Velkomoravské říše je v podkarpatské oblasti spojeno se šířením křesťanství, nejspíše se však jednalo až o Metodějovi žáky, vyhnané po jeho smrti z Moravy v roce 885. Západní část rusínského osídlení byla podobně jako východní Slovensko pod přímým vlivem Velké Moravy. Východní část osídlení naopak spadala pod vliv Bulharské říše. Lze vyjádřit domněnku, že právě tato okolnost přispěla k silnějšímu ukotvení východního staroslověnského ritu v rusínských podkarpatských oblastech. Nedošlo ke katolizaci jako u jiných Slovanů, např. kulturně nejbližších Slováků.

Konec 9. a 10. století jsou již převážně determinovány třetím příchodem kočovníků do karpatské kotliny. Tentokrát ugrofínských Maďarů, pozvaných bavorským vládcem Arnulfem, za účelem destabilizace Velkomoravské říše. Tento záměr se zanedlouho zdařil, neboť Velká Morava byla rozvrácena, paradoxně však Arnulf v Maďarech získal nového protivníka. Bavorsko muselo čelit jejich nájezdům a jeho otec byl zabit v bitvě s Maďary.

1.2 Začlenění Rusínů do Uherského státu

Oblast Podkarpatska, oproti v minulosti častým ideologicky zabarveným tvrzením, nikdy nebyla pod vlivem Kyjevské Rusi, horský masiv a hluboké pralesy to přirozeně znemožňovaly. Oblast horního Podněstří, či tzv. Halič byla přiřčleněna ke Kyjevské Rusi teprve na sklonku 10. století, tedy v době, kdy se již karpatská kotlina postupně stávala uherskou doménou.² V té době také mizí označení Bílí Chorvaté a začíná se objevovat nové označení pro podkarpatské Slované – Rutheni (Rusíni). Zpočátku ještě zůstávají horské oblasti vně přímé uherské správy a jsou dokonce označovány jako území nikoho. Do konce 13. století jsou však i nejdlehljší horské oblasti plně začleněny do

² POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 7.

Uherského státu. Podhůří Karpat bylo plně začleněno již do konce 11. století.

Významným mezníkem v dějinách Podkarpatska i celých Uher se stal rok 1241, kdy do střední Evropy vpadli Mongolové (Tataři). Roční tatarské rabování Uher stálo život 15 až 20% tamní populace, území podkarpatských Rusínů se díky jeho odlehlosti dotklo jen částečně. Tatarský vpád však ukázal na význam opevněných hradů pro obranu království před tatarskými nájezdy z druhé strany Karpat, z území podmaněné Kyjevské Rusi. To zvýšilo význam severovýchodní „rusínské“ části Uher, proto právě zde začala rychlá výstavba kamenných hradů na důležitých místech.

Další důležitou změnou, kterou přineslo vylidnění a zpusťování Uher je zahájení procesu intenzivní a systematické kolonizace, podobně jako ji známe z Čech v období posledních Přemyslovců. Kolonizace probíhala jak na území Podkarpatské Rusi, tak v ostatních rusínsko-jazyčných oblastech Uher. Za tímto účelem se uplatňovaly dva právní režimy, v nížině obdobně jako v Čechách německé kolonizační právo. Ve většině byli kolonisté německého původu. V horách se pak kolonizovalo dle tzv. práva valašského. Proces kolonizace však završil přechod od relativně sociálně svobodné společnosti ke společnosti ryze feudální. Vznikla vrstva privilegované šlechty, značně nezávislá na králi a zároveň masa nesvobodného obyvatelstva. Půda a panství přidělované králem dočasně začaly být v průběhu 13. století přidělovány na věčné časy. Dostávala se do rukou osob jak maďarského, tak nemaďarského původu, zejména z řad německých kolonistů. Vytvořil se tak splynutím zvláštní typ šlechty všeuherského typu a přirozeně to byl i způsob jak udržet nadvládu menšinového maďarského etnika nad většinově slovanským obyvatelstvem v karpatské kotlině. Byl tak v podstatě zahájen proces pozvolné maďarizace, který trval mnoho století a do své nejintenzivnější fáze vstoupil po rakousko-uherském vyrovnání. Nejnovější genetické výzkumy dokládají, nakolik je maďarská populace podobná svým slovanským sousedům ze severu, či jihu. Podle Cavalli-Sforzy jsou Maďaři z 87% evropského původu.³

³ http://cs.wikipedia.org/wiki/Mongoloidn%C3%AD_rasa

1.3 Podkarpatská Rus po vymření Arpádovců

V roce 1301 vymřela dynastie Arpádovců po meči a v tomto dočasném mocenském vakuu si vliv v Uhrách rozdělily hlavní feudální rody. Na území východního Slovenska a Podkarpatské Rusi dominovaly rody Aba a Petó. Opačnou stranu Uher, území dnešního Chorvatska ovládal Jiří Šubič, který povolal do Uher následníka neapolského trůnu, nezletilého Karla Roberta, z dynastie Anjou francouzského původu. Když konečně dospěl, čekalo ho 20let bojů se separatistickou šlechtou, které se odehrávaly především na území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Po vítězství nad šlechtou si král uvědomil význam měst a hledal v nich oporu. Celkově lze konstatovat, že panování dynastie Anjou přineslo politickou stabilitu, kulturní a ekonomické spojení se západní a jižní Evropou pozitivně ovlivňovalo také vývoj v Uhrách.

V letech 1370-82, za vlády Ludvíka Jagellonského, došlo ke spojení Uher a Polska pod jedním panovníkem. V tomto období byla postavena celá řada zděných kostelů (stále ještě převážně v románském slohu) v jihozápadní a západní části Podkarpatské Rusi. Zároveň už přinášejí z blízké košické gotické huti mistři kameníci na Podkarpatskou Rus vymoženosti gotického stavebnictví. Na objednávku měšťanů se staví gotické chrámy v Mukačevu, Berehově, Sevljuši, Vyškově. V době gotické probíhala také radikální přestavba hradů v Podkarpatské Rusi - nevyckého, užhorodského, mukačevského, chustského, činad'ovského.⁴

Zikmund Lucemburský, mladší bratr českého krále Václava IV. získal v roce 1387 uherskou korunu. Roku 1410 získal také Českou korunu a vládl tak v obou královstvích až do své smrti v roce 1437. Mimo jiné založil v roce 1395 v Uhrách univerzitu. Jeho smrt přinesla vleklé boje o moc v zemi mezi hlavními šlechtickými skupinami, které trvaly téměř dvacet let. Výsledkem bylo vytvoření stavovského státu s dominantním postavením šlechty.

Významnou úlohu v pacifikaci východní části království po povstání v roce 1437 sehrál

⁴ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 9.

Jánoš Hunyadi. Král Vladislav I. Jagellonský ho jmenoval sedmihradským vojvodou, županem několika komitátů včetně podkarpatských a správcem solného monopolu. V letech neklidu a bojů zuřících mezi příznivci a odpůrci dvou králů - Ladislava Pohrobka Habsburského a již zmíněného Vladislava I. - bylo území východně od Tisy pod nadvládou Hunyadiho oázou míru. Koncem života mu patřilo 25 hradů, 30 měst a 1 000 vesnic. Po smrti krále Vladislava I., který zahynul v bitvě s Turky u Varny (1444), byl Hunyadi jmenován zemským správcem. Do jeho vlastnictví přešly mukačevské panství a mukačevský hrad. Majetkem Hunyadiů bylo mukačevské panství a hrad až do roku 1495. Jan Hunyadi zároveň udělil městu Mukačevu veškeré výsady plně svobodných měst. V roce 1456 Hunyadi dosáhl významného vítězství nad vojskem tureckého sultána Mehmeda II. u Bělehradu. Vítězný velitel ovšem vzápětí padl za oběť moru.⁵

V době kdy v Čechách vrcholilo husitské hnutí a plamen evropské reformace byl již definitivně zažehnut, stáli islámští turkičtí nájezdníci v postatě před hradbami Cařihradu. Tehdejší mocní Evropy však neřešili jak zachránit zbytek kdysi mocné křesťanské říše, naopak zaobírali se křížovými výpravami proti českým kacířům a ani po pádu Cařihradu v principu svůj postoj nezměnili. Platí to v první řadě pro rakouské Habsburky, kteří komplikovali vládu v Uhrách a podkopávali stabilitu Uherského státu. Oslabená vláda v Uhrách však příznivě působila na šíření myšlenek reformace, neboť jim poskytovala volnější prostup společností. Paradoxně tak habsburské pletichaření prospělo šíření reformace v Uhrách. Příchod bratříků na Slovensko přirozeně učinil ze Slováků předvoj reformace v Uhrách a nepochybně přišli s bratříky do styku také Rusíni na východě Slovenska. T. G. Masaryk v této souvislosti souhlasí s pohledem Kollárovým. Jsouc slovanskou, reformace je předně plodem národního úsilí československého. Národ český, národ slovenský byl původcem a předchůdcem reformace v Evropě a v Uhersku. Kollár obzvláště vytýká, že nynější evangeličtí Slováci nejsou než synové, dědicové a pokračovatelé husitů a bratří, kteří na Slovensku se usadili, a to v obojím, i v tělesném i duchovním smysle.⁶

⁵ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 10.

⁶ MASARYK T. G., *Jan Hus*, JK 1990 Praha, s. 34

1.4 Podkarpatská Rus v období turecké expanze

Porážka v bitvě s Turky u Moháče v roce 1526 zahájila další boj o uherskou královskou korunu, neboť Jagellonec v bitvě padl. Drtivá většina uherské šlechty, tzv. národní strana, zvolila 11. listopadu 1526 Zápolského za „národního“ krále Jana I. Naproti tomu magnátské rodiny v západních a severních Uhrách se rozhodly následovat příkladu českých stavů a zvolily v Bratislavě 17. prosince 1526 za uherského krále českého krále Ferdinanda I. Habsburského. V Uhrách vzplanula občanská válka. Základnou Jana Zápolského se stalo Sedmihradsko a část podkarpatských komitátů (Marmaroš, Ugoča, Bereg), základnou Ferdinanda - Zadunajsko a Horní Uhry (Slovensko). Turci už plně kontrolovali jižní a střední část Uher včetně Budína.

V oblasti východně od Tisy a v Sedmihradsku se začal formovat nový státní útvar, Sedmihradské knížectví, závislé na Osmanské říši. S ním byl také těsně spjat osud tří podkarpatských komitátů - Marmaroše, Ugoči a Beregu. V centrální části Uher Osmané zřídili provincii své říše, tzv. Budínský pašalík. V severní a západní části Uher Habsburkové vytvořili vlastní centralizovanou státní správu řízenou vídeňskými úřady.⁷ Království bylo rozděleno a Turci usilovali o další postup. Uhry se staly hlavním bojištěm Evropy.

Postup reformace se ještě urychlil, konvertovalo především slovenské, maďarské a německé obyvatelstvo, zprvu především k luteránskému protestantismu, později se však prosadila nábožensky hlubší verze kalvínské reformace. V Berehovu se v roce 1552 konalo zasedání synodu maďarské kalvínské konfese. Protestantské církve v Uhrách věnovaly velkou pozornost vzdělání. Zakládaly školy na všech úrovních, od obecných po významné koleje, zřizovaly mobilní i stálé tiskárny. Vznikaly veřejné knihovny vydržované městy, v rusínských oblastech např. v Bardějově a Prešově. Kolem roku 1580 se náboženské rozdělení země stabilizovalo na dalších 50 let. Okolo 80% obyvatel Uher německé a maďarské národnosti bylo reformovaného vyznání, situace tak byla obdobná jako v Čechách, jen s tím rozdílem, že reformace u nás se týkala především Čechů a ne tak Němců. Úhrnně nejpočetnější bylo v Uhrách kalvínské vyznání. Právě

⁷ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 11

v náboženské toleranci a v důrazu na vzdělání viděl T. G. Masaryk hlavní přínos reformace. Tudy vedla cesta k demokracii a humanismu „... naší reformací položeny základy moderní humanity a tudíž i demokracie.“⁸

Území Podkarpatské Rusi, ač nevelké, bylo opět rozděleno do dvou mocenských oblastí. Západ, podobně jako východní Slovensko, ovládali Habsburkové, východ naopak sedmihradská knížata. Báthoryové ovládli od roku 1571 Sedmihradsko a vystřídali tak rod Zápolských, začali provádět vstřícnější politiku vůči Habsburkům, za což byla Sedmihradsku ze strany Vídně, podobně jako Českým zemím, přislíbena náboženská tolerance. V době třicetileté války vládl v Sedmihradsku Gabriel Bethlen. Byl velmi schopný a odhodlaný, vystoupil na české straně proti Habsburkům, dokázal obsadit skoro celé Slovensko. Rovněž se zúčastnil s Čechy a Moravany obléhání Vídně v roce 1619. Přestože se po Bílé Hoře ocitl na straně poražených, dokázal vyjednat dobré podmínky a vládl dále v Sedmihradsku. Lze říci, že začátek 17 století je ve znamení habsburské katolické ofenzívy nejen v Čechách a na Moravě, ale rovněž v Uhrách. V důsledku tohoto tlaku a pozdějších neúspěchů na bojištích se značná část uherské šlechty začala rekatolizovat. Mezi mnohými také šlechtický rod Drugethů z rusínsko-slovenského pomezí, na jehož panství však žili především pravoslavní Rusíni. Zde tak vznikl fenomén rekatolizace protestantů v kombinaci s katolizací pravoslavných formou unie s Vatikánem.

Rusínská pravoslavná církev se měla vzdát podřízenosti cařihradskému patriarchovi a uznat jurisdikci římského papeže. Liturgie byla zachována původní slovanská, dle byzantského vzoru, církev byla nazvána řeckokatolickou. Tato zásadní změna orientace byla usnadněna také postavením pravoslavných kněží, kteří byli v podobném postavení jako poddaní. Byli podřízeni vrchnosti a neměli žádnou finanční podporu od ní ani od státu. Mukačevský biskup byl fakticky poddaným majitele mukačevského panství a nacházel se v přímém podřízení kapitánovi mukačevského hradu. Po několika nezdařilých pokusech byla unie, spojení rusínské pravoslavné církve s katolickou, vyhlášena na shromáždění 63 duchovních v čele s biskupem Petrem Parthenem v hradním kostele v Užhorodu 24. dubna 1646. Biskup měl být volen synodem hierarchů

⁸ MASARYK T. G., *Světová revoluce*, Čin a Orbis 1925 Praha, s. 583

a potvrzen papežem. Duchovní nové uniatské církve měli mít stejná práva jako katolíci. K užhorodské unii se připojili pravoslavní kněží komitátů Ung, Šariš a Zemplín. Dlouhá léta se pak bránili rozšíření unie na východní komitáty především sedmihradští vévodové.⁹

Lze konstatovat, že většina sedmihradských knížat důsledně hájila výdobytky reformace a neváhala jít při různých povstáních s Habsburky do přímého střetu. Protestantská šlechta navíc činila ústupky ve směru k poddaným, vytvářela tak lidšější podmínky na svých panstvích. Na oplátku získávala jejich podporu ve svém odboji vůči Habsburkům a Vídni. Takové podpory se dočkal od podkarpatských Rusínů ze svých panství též František Rákóczi při svém povstání proti Habsburkům. Druhá polovina 17. století a začátek 18. století tak v podstatě proběhla ve znamení takového sedmihradského odboje za práva reformačních konfesí.

V této souvislosti je zajímavé hodnocení náboženského vývoje čerstvě po vzniku Československé republiky T. G. Masarykem, kdy vyzdvihuje opětovný příklon (návrát) Čechů a Slováků k reformaci a Rusínů k pravoslaví. „Tyto církevní poměry v naší republice a zejména náboženské hnutí je charakterizováno silou husitské tradice a náboženským navazováním na reformaci; tomuto hnutí odpovídá na Podkarpatské Rusi obdobné hnutí pravoslavné.“¹⁰

1.5 Rusíni v období osvícenství a počátku národního obrození

Vláda Marie Terezie (1740-1780) přinesla řadu pokrokových reforem, které pozitivně ovlivnily vývoj také na rusínsko-jazyčných územích a měly zejména kulturní dopad. Například v roce 1764 byl přijat urbaniální patent, v rámci kterého byly sepsány povinnosti jak poddaných, tak vrchností. Tyto soupisy (urbáře) byly vytvořeny v národních jazycích, tedy včetně rusínského. Dochovala se tak písemná forma

⁹ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 13

¹⁰ MASARYK T. G., *Světová revoluce*, Čin a Orbis 1925 Praha, s. 606

rusínského jazyka z 18. století. Další důležitou událostí pro Rusíny bylo v roce 1771 založení samostatné řeckokatolické (uniatské) diecéze v Mukačevu. Trvalo tedy více než 120 let, dokud se katolická moc uvolila za podivných okolností připojené rusínské věřící zrovnoprávnit a poskytnout jim nezávislou diecézi.

Roku 1777 Marie Terezie vyhlásila zvláštní školský statut pro Uhry - Ratio educationis (systém vzdělání). Statutem byl vytvořen základ pro vytvoření nezávislého vzdělávacího systému v Uhrách odděleného od církve, uzákonilo povinnou školní docházku dětí ve věku od 6 do 12 let; bylo vedeno v rodném jazyce. Uskutečněním školské reformy na Podkarpatsku byl pověřen řeckokatolický biskup Andrej Bačinský. Podporoval založení „normální školy“ v Užhorodu, jejímž úkolem byla urychlená výchova učitelů. Příčiněním biskupa Bačinského byla výuka v užhorodských školách vedena v rodném rusínském jazyce. Rusínský jazyk se také stal jazykem biskupské kanceláře. Biskup Bačinský vydal Bibli přeloženou do reformovaného církevněslovanského jazyka (blízkého rusínskému jazyku).¹¹

Nejstarší syn Terezie Josef II. nastoupil roku 1780 na trůn a pokračoval v reformách. O rok později vyhlásil toleranční patent, kterým uznal tři nekatolická vyznání – luteránské, kalvínské a pravoslavné. Po více než tři sta letech tedy nebyly tolerovány konfese vzešlé z české reformace. Přitom poslední selské náboženské povstání proběhlo roku 1775 na Moravě, což dokládá jak dlouho se reformace přes tlak Habsburků a Říma udržela, že tedy vědomé úsilí a boj o náboženství a mravnost u nás tvořily po čtyři století hlavní obsah našich dějin.¹² K zrovnoprávnění židovství došlo později. Na Podkarpatsku v té době žilo již značné množství Židů, neboť zde nacházeli útočiště před pogromy na sever od Karpat – v Polsku, Rusku a na území dnešní Ukrajiny.

Císař dále zrušil všechny mnišské řády a jejich kláštery v Uhrách, které se nevěnovaly výuce nebo nepečovaly o nemocné. Kláštery rusínské řeckokatolické církve v Mukačevu, Krásném Brodu a Máriapócsi dokázaly přesvědčit úřady o své užitečnosti

¹¹ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 15.

¹² MASARYK T. G., *Světová revoluce, Čin a Orbis 1925* Praha, s. 597

jako vzdělávací centra v rusínských komitátech, a tak mohly pokračovat ve své činnosti.

Josef II., aby zjednodušil úřadování, zavedl němčinu jako úřední jazyk, vyvolal tím však v Uhrách i v Čechách nečekanou reakci, v podstatě přidal jeden z dalších podnětů k národnímu obrození. Tento proces se týkal všech národů, jak v Českých zemích, tak v Uhrách. Vše bylo v Uhrách ještě posíleno novou snahou Maďarů prosadit maďarštinu ve všech sférách života. Ve druhé polovině 18. století vyšly gramatiky jazyků národů Uher, tedy chorvatská, srbská, slovenská, rumunská a rusínská. Rozběhl se naplno proces tzv. národního obrození, který vyvrcholil zápasem v první světové válce o právo na sebeurčení každého národa. Cesta k novému uspořádání Evropy tak trvala 150 let.

Za Kateřiny Veliké (1762-1796) vstoupilo Rusko na cestu opatrných reforem. Pro jejich uskutečnění však Rusku scházeli vzdělání odborníci a v petrohradských vládních kruzích vznikla myšlenka pozvat vzdělance slovanského původu z habsburské monarchie. Koncem 18. a začátkem 19. století do Ruska přijeli na pozvání carské vlády rusínští vzdělanci: např. Ivan Orlaj, Vasilij Kukolnik, Michal Baluďanský, Petr Lodij, Andrej Dudrovič, Ivan Molnar, Jurij Huca-Venelin a další. Ivan Orlaj se stal dvorním chirurgem, zakladatelem a organizátorem zdravotnického systému Ruska. Michal Baluďanský se stal organizátorem a prvním rektorem Petrohradské univerzity. Sestavil patnáctisvazkový Kodex zákonů Ruska a jako hlavní poradce ruského reformátora Speranského rozpracoval nový finanční systém Ruska. Podporoval národní obrození slovanských národů v habsburské monarchii, dopisoval si s Pavlem Josefem Šafaříkem, Václavem Hankou a Vukem Karadžičem. Petr Lodij se stal profesorem Petrohradského pedagogického ústavu, organizátorem a prvním děkanem filozofické fakulty Petrohradské univerzity. Profesor Vasil Kukolnik byl ředitelem Hlavního petrohradského pedagogického ústavu. Jurij Huca-Venelin se stal spoluzakladatelem slavistiky v Rusku a proslul jako autor prvních prací z dějin, literatury a folklóru Bulharska. Odchodem z vlasti celé řady významných a aktivních rusínských učenců byla však na druhé straně vážně ochuzena rusínská společnost. Úkoly národního obrození tak museli plnit převážně jen rusínští vesničtí faráři.¹³

Rozhodnutím sněmu roku 1840 nahradila maďarština jako úřední jazyk latinu a její

¹³ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 17.

znalost se stala předpokladem pro přijetí do veřejných služeb. Následně v roce 1844 byla zavedena výuka v maďarštině na základních školách. Tím byla zahájena plošná maďarizace v Uhrách, která se lišila od pozvolné germanizace a maďarizace elit, zmiňované v období kolonizace počínaje 13. stoletím. Liberální záměr přetavit mozaiku uherských národů do jednotného maďarského politického národa přirozeně narazil na odpor ostatních národů, nacházejících se právě v procesu obrození. Uherské národy vystavené maďarizaci hledaly paradoxně spojence ve Vídni. Evropa v té době směřovala do revolučního období, blížil se rok 1848. Vztah mezi Rusíny a Maďary však kupodivu nebyl do té doby vypjatý. Rusíni dokonce chyběli na Slovanském sjezdu v Praze v červnu 1848. V téže době však v Uhrách proběhly volby a nová vláda postupovala v duchu koncepce o vytvoření jednotného politického maďarského národa. Uznala veškerá občanská práva pro obyvatele Uherského království, ale žádná zvláštní práva národnostní.

2. Emancipační úsilí Rusínů mezi revolucí 1848 a 1. světovou válkou

2.1 Geneze rusínsko-jazyčného teritoria

Rusínská otázka zaznamenala na konci 18. století jednu důležitou změnu. Při prvním dělení Polska v roce 1772 získalo Rakousko také svůj podíl na kořisti. Habsburkové rychle zapomněli, kdo je zachraňoval z tureckého obležení o 89 let dříve. Připojili lidnatou, zaostalou a převážně ukrajinskou Halič a Bukovinu ke svému mocnářství.¹⁴ Severní svahy Karpat obývané rovněž rusínsko-jazyčným obyvatelstvem, se staly součástí Rakouska, přirozeně tak rozšířili rusínskou otázku. Tato okolnost ovlivnila rusínskou otázku více než by se dalo očekávat. V 19. století se začaly objevovat dvě

¹⁴ SAUTIN V., *První dělení Polska*. Historický obzor, 2010, 21

odlišné, ze severní strany Karpat přicházející koncepce chápání rusínského etnika. Jedna tvrdila, že Rusíni jsou odnoží Ukrajinského národa (pojmy Rusín a Ukrajinec zdály se jim být synonymem) a druhá, prosazovaná ruskými badateli, tvrdila, že Rusíni jsou jižní výspou ruského národa.

Rusíni z jižní strany Karpat byli bezmála tisíc let součástí uherského státu, identifikovali se jako Uherská Rus. Neměli příliš kontaktů s druhou stranou Karpat, ani netušily, že by mohli být výspou jakési jiné daleké Rusi, která sice hovoří příbuzným jazykem, avšak daleko vzdálenějším, než byli sousední východoslovenské dialekty. Pojem Ukrajina po většinu historie v podstatě neexistoval. U Rusínů na severní straně Karpat podobný pocit jednotné entity neexistoval, byli proto přirozeně náchylnější k myšlence, že jsou odnoží něčeho většího. Navíc infrastruktura jejich teritoria byla napojena na ukrajinsko-jazyčné území a z části též na polsko-jazyčné. Ze tří rusínských kmenů lze říci, že jen nejvýchodnější a v nejvyšších polohách žijící Huculové žili ve styku se soukmenovci vně území Podkarpatské Rusi – v rumunském Marmaroši a v Bukovině. U Lemků žijících na západě (na Slovensku a v Polsku) lze ještě styk předpokládat, vzhledem k lepší průchodnosti průsmyků, u centrálně položených Bojků byl kontakt s druhou stranou hor minimální.¹⁵ Přitom Bojkové představují jádro rusínského osídlení a vzhledem k slovakizaci a polonizaci Lemků, jsou hlavním a nosným prvkem jakýchkoli rusínských snah.

Jeden z obrozenců, podkarpatský Rusín A. Dobrjanský, dokonce v roce 1848 vystoupil s programem sjednocení Rusínů Uherské Rusi, východní Haliče a Bukoviny do jednoho územně-správního celku v rámci monarchie. (V duchu Palackého koncepce austroslavismu, se kterým se za pobytu v Praze seznámil.) Habsburkové nejprve přislíbili realizaci rusínského programu, neboť čelili maďarské revoluci a hledali oporu. Když se situace obrátila v jejich prospěch (vojenskou pomoc poskytlo Rusko), zahájili proces centralizace a rusínský program odmítli ze státních zájmů. Dobrjanský situaci pochopil, svůj plán sám stáhl a vzápětí přijal nabídku ministra Alexandra Bacha stát se císařským komisařem ve štábu ruské armády směřující do Uher. V polovině července

¹⁵ MAGOSCI P. R., *Karpatskí Rusíni*, Vydavatel: Karpatskorusinske výskumné centrum, 1995

1849 ruská armáda překročila haličsko-uherskou hranici na Dukle a Lupkově a postupovala na jih přes území obývané Rusíny např. v komitátě Šariš. Po kapitulaci maďarské armády u Világose (13. srpna 1849) ruské jednotky obsadily Marmaroš, Bereg, Ugoču a Už. Po odchodu ruské armády A. Dobrjanský aktivizoval činnost své skupiny a začal připravovat další jednání ve Vídni ve věci zřízení rusínské provincie i uznání Rusínů jako svébytného národa.¹⁶ Tentokrát již zůstal realistou a soustředil se pouze na oblasti podkarpatských Rusínů.

Na podzim roku 1849 přistoupili Habsburkové k územní reorganizaci Uherska. V rámci Košického vojenského okruhu byl jedním ze tří civilních okruhů zřízen Užhorodský. Ten zahrnoval komitáty Už, Bereg, Ugoču a Marmaroš. Bylo to poprvé v historii, kdy byl zřízen územně správní celek, který zahrnoval větší část rusínsko-jazyčného území. Kupodivu se velmi shodoval s územím Podkarpatské Rusi, vymezeným po I. světové válce. T. G. Masaryk v otázce teritoria Podkarpatska píše, že zvláštní problém tvořilo i zde od počátku vymezení hranic.¹⁷

Rusíni tuto změnu samozřejmě uvítali. Začali zavádět rusínštinu do škol, vydávat knihy a časopisy. Jejich radost však neměla dlouhého trvání, dne 28. března 1850 byl Užhorodský okruh zrušen na základě rozhodnutí ministra Bacha. Jeho existence netrvala ani půl roku, vzhledem k tomu se nabízí otázka, zda se nejednalo pouze o habsburskou taktiku za účelem zklidnění situace v Uhrách. Bachovský absolutismus zachvátil celou monarchii a postihl i Rusíny. V konečném důsledku však otevřel cestu od nerealistického austroslavismu k bezvýhradnému požadavku práva na sebeurčení.

Po obnovení ústavnosti v Rakousku od roku 1861 proběhly první volby do zemských sněmů včetně uherského. V předvolební kampani A. Dobrjanský předložil ucelený národní program Rusínů: zřízení rusínského vojvodství, zvolení rusínského sněmu, volba biskupů podle zvyků řeckých katolíků, zřízení podkarpatorusínského arcibiskupství, jmenování rusínských úředníků do vyšších míst a autonomní statut

¹⁶ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 19.

¹⁷ MASARYK, T. G., *Světová revoluce*, Čin a Orbis 1925 Praha, s. 487

rusínského území. Program Dobrjanského byl uherským sněmem odmítnut a zároveň byla zrušena platnost jeho poslaneckého mandátu.¹⁸

2.2 Rakousko-uherské vyrovnání a jeho důsledky

V únoru 1867 byla obnovena právní kontinuita Uher, došlo tak k vytvoření dualistického státu. Maďaři využili obnovenou moc nad uherským územím a sněm rychle přijal zákony, které sice zaručovaly individuální práva, nebraly však zřetel na práva jednotlivých národů. Maďarizační úsilí vstoupilo do nové, mnohem intenzivnější fáze. Důsledkem bylo, že vyrostla generace rusínské inteligence, která byla vzdělána maďarsky.¹⁹

Na Podkarpatsku se horlivě ujal uskutečnění maďarizace mukačevský řeckokatolický biskup Štěpán Pánkovič. Jeho heslo znělo: „Žijeme pod nadvládou Maďarů a musíme se stát Maďary." Inicioval vnitřní „převrat" ve Společnosti sv. Vasilije Velikého. Z vedení společnosti byl vyhnán A. Dobrjanský. Místo něho dosadil řeckokatolické duchovní promaďarské orientace, kteří rusínštinu ani neovládali. Pankovič obvinil řadu rusínských novinářů a pedagogů z „rusofilského nacionalismu" a donutil je k odchodu ze škol a redakcí novin a časopisů.²⁰

Za této situace došlo ke změně v rusínském národním hnutí a k dosavadním směrům nově přibyli také zastánci programové rusínské asimilace s Maďary. V této otázce se situace ve druhé polovině 19. století lišila od situace v českém národním hnutí, kde cílenou asimilaci Čechů nikdo významný nezastával.

Druhá polovina 19. století přinesla do rusínských oblastí jeden nový, avšak velmi důležitý jev a tím byla masová emigrace rusínského obyvatelstva. S příchodem průmyslové revoluce zapadlé podkarpatské oblasti začaly zaostávat ve svém

¹⁸ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 20.

¹⁹ MASARYK, T. G., *Světová revoluce*, Čin a Orbis 1925 Praha, s. 501

²⁰ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 21.

hospodářském rozvoji za ostatními oblastmi Uher. Výnosnost půdy zde byla nižší a průmyslové podniky zde příliš nevznikaly. Nedostatek obživy vyháněl lidi z domovů.

V letech 1880-1914 se za oceán vystěhovalo asi 225 000²¹ podkarpatských Rusínů z území Podkarpatské Rusi a východního Slovenska. Je to obrovské číslo, když uvážíme, že v roce 1920 měla Podkarpatská Rus 600 000²² obyvatel. Usadili se především v průmyslových oblastech severovýchodních států USA, kde dodnes žije většina jejich potomků. Ovšem nejstarší imigrantská komunita pocházející z poloviny 18. století žije ve Vojvodině (historicky Bačka) a v Sreme v bývalé Jugoslávii, tj. v současném severním Srbsku a východním Chorvatsku.

Mladší generace rusínské inteligence se koncem 19. století stávala více promaďarskou, odmítala vazby na Ukrajince a Rusy, stala se prozápadní. Její představitelé se snažili dokázat, že Podkarpatsko patřilo a patří ke středoevropské kulturní oblasti od nejstarších dob. Nejradikálnější z nich dokonce odmítali rusínskou identitu a prohlašovali, že jsou Maďaři řeckokatolického vyznání. V té době zároveň uherská vláda učinila kroky, kterými posunula úsilí maďarizace národnostních menšin do další fáze. V roce 1907 byly schváleny nové školské zákony, kterými stát převzal kontrolu nad školami, učitelé se stali státními zaměstnanci s nadprůměrným platem a jistotou důchodu. Maďarština se stala jediným vyučovacím jazykem na školách v zemi, žákům měla být vštěpována příslušnost k maďarskému národu.

To znamenalo definitivní likvidaci škol národnostních menšin na všech úrovních. V roce 1907 existovalo na Podkarpatské Rusi 23 škol s rusínským vyučovacím jazykem. Za rok to už nebyla žádná, obdobná situace byla i na sousedním Slovensku. Přežilo jen 34 dvojazyčných základních (lidových) škol.²³

Maďarizace zasáhla také podkarpatskou řeckokatolickou církev. Známý je případ maďarizace Rusínů v oblasti východoslovenského Zemplína. Ve zdejších 160 farnostech byla v roce 1912 zrušena slovanská liturgie a zavedena liturgie latinská

²¹ Paul Róbert Magocsi, *Karpatskí Rusíni*, Vydavatel: Karpatskorusinske výskumné centrum, 1995

²² Český statistický úřad, 2009, *Historická demografická ročenka Podkarpatské Rusi*, s. 21.

²³ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 23.

s maďarštinou v ostatní komunikaci. Avšak i zde platí, že každý tlak vyvolává protitlak. Maďarizace řeckokatolické církve vedla k její diskreditaci a ztrátě autority u části rusínských věřících. Tím vznikl prostor pro obnovu pravoslavných sborů. Myšlenku obnovení pravoslaví na Podkarpatsku propagovali jednak navrátilci z USA a samozřejmě také místní rusofilové. První pololegální skupiny pravoslavných vznikaly v komitátech Sariš, Bereg a nejvíce v Marmaroš. Lze tedy konstatovat, že na Podkarpatské Rusi řeckokatoličtí uniáti byli maďarizováni, hnutí pravoslavné bylo potlačováno.²⁴

V letech 1904-06 se v Debrecíně a Budapešti konaly první soudní procesy proti pravoslavným Rusínům. V prosinci 1913 byl zahájen v Marmarošské Sihoti největší soudní proces proti 94 rusínským pravoslavným sedlákům. Uherská justice je obvinila z velezrady, ze snahy podřídít pravoslavné Rusíny ruské pravoslavné církvi, připojit část území Uherského království (komitáty Bereg, Ugoča a Marmaroš) k carskému Rusku. Ignorovala důkazy o nevině obžalovaných, stejně jako protesty evropské veřejnosti. 33 z 94 obžalovaných bylo odsouzeno celkem k 37 letům vězení a 6 800 korunám pokuty. Přesto uherská vláda žádoucího výsledku nedosáhla. Zastrážit rusínské sedláky se nepodařilo, odsouzení se v očích věřících stali mučedníky za víru a pravoslavné hnutí naopak dál sílilo. Marmarošský proces byl prvním politickým procesem proti rusínským sedlákům v Uhrách, kteří v pasivní náboženské formě protestovali proti politice maďarizace.²⁵

2.3 Podkarpatská Rus v období 1. světové války

Rakousko-Uhersko válku iniciovalo, ale hned v úvodu jeho armáda nepředvedla valné výsledky. Platí to jak pro srbskou frontu, tak pro ruskou frontu v Haliči a Bukovině. Už

²⁴ MASARYK, T. G., *Světová revoluce*, Čin a Orbis 1925 Praha, s. 605

²⁵ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 23.

v září 1914 císařští spěšně ustupovali ke karpatským průsmykům, na uherskou stranu, do oblastí obývaných převážně Rusíny. V průběhu jednoho měsíce již ruská armáda překročila Karpaty. Ruské velení vzhledem k úspěchům vydalo svolání k národům monarchie, kde slibovalo nápravu. Manifest brzy koloval v různých opisech; byl vydán v devíti jazycích, a zejména text slovenský se lišil od českého a jiných.²⁶ Začátkem ledna byla již fronta v blízkosti Užhorodu, avšak logistika ruské armády nestačila poměrně rychlému postupu a situace se při rakouské protiofenzivě otočila. Koncem ledna již Rusové karpatské průsmyky ztratili a v květnu ustoupili z území Karpat úplně. Začaly se naplňovat obavy, že Rusko nepřekonal trauma z války s Japonskem a že ve válce neobstojí.²⁷

Po dvojnásobném přechodu fronty zde zůstaly desítky zrušených rusínských vesnic. Mnoho Rusínů odešlo raději s ruskou armádou, neboť se obávali perzekuce a obviňování z kolaborace. V březnu 1915 vojenský tribunál v Košicích odsoudil 800 rusínských sedláků z komitátů Bereg, Ung a Šariš za spolupráci s ruskou armádou k dlouholetému vězení. 160 sedláků z marmarošských horských vesnic bylo bez soudu uvězněno v Chustu. Ve Velikém Bečkovu, Rachovu a Jasině bylo ihned po odchodu ruské armády popraveno několik sedláků.²⁸ Maďarské vojsko se dopouštělo dokonce veřejného bití a lynčování nejen mužů, ale i žen.

Za této situace bylo obtížné v době 1. světové války na území Uherska cokoli v rusínské otázce podnikat. Nastala tak vhodná chvíle, aby iniciativu v rusínské otázce převzala početná rusínská diaspora v zámoří. Věci nabraly novou dynamiku zejména po vstupu USA do války v dubnu 1917. V červenci téhož roku proběhl v New Yorku rusínský kongres, který si jako hlavní cíl vytyčil připojení rusínských oblastí monarchie jako autonomní oblasti k Rusku. Obdobná stanoviska převládala dlouho i mezi českými rusofily. Po ruském vítězství se utvoří slovanská veleříše, k Rusku se přičlení malé

²⁶ MASARYK, T. G., *Světová revoluce, Čín a Orbis 1925* Praha, s. 27

²⁷ MASARYK, T. G., *Světová revoluce, Čín a Orbis 1925* Praha, s. 25

²⁸ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 24.

slovanské národy.²⁹ Tato myšlenka pochopitelně nenašla podporu ani u Američanů ani u Britů. Nestáli o další postup Ruské říše do nitra Evropy. Definitivně podobné úvahy ukončil bolševický převrat v Rusku v listopadu 1917. Avšak také rusínská řeckokatolická církev v USA s touto myšlenkou nesouhlasila. Její představitelé požadovali autonomii v rámci Uherska. Byli jako katolíci velmi ostře proti směru velkoruskému a pravoslavnému a z týchž důvodů odmítali Ukrajince, v nichž také viděli pravoslavné.³⁰

V lednu 1918 vyhlásil prezident USA Thomas Woodrow Wilson svých Čtrnáct bodů, z nichž desátý přiznával národům habsburské monarchie právo na sebeurčení. To samozřejmě vystupňovalo úsilí exilových organizací všech porobených národů Rakousko-Uherska. V roce 1918 američtí Rusíni navázali kontakty s T. G. Masarykem. Rusínská otázka pro něho nebyla něčím neznámým. O problematiku Rusínů z Haliče se zajímal už jako poslanec Říšské rady před válkou a poprvé se v jeho plánech objevuje v souvislosti s postupem ruských vojsk v Karpatech na přelomu let 1914-15. Po únorové revoluci roku 1917 v Rusku se Masaryk plně zamýšlel nad rusínskou otázkou. Konkrétně se zabýval problémem Podkarpatské Rusi v jednáních s ukrajinskými politickými činiteli během svého pobytu v Kyjevě v létě 1917. V té době ukrajinská politická elita usilovala pouze o autonomii Ukrajiny v rámci federalizovaného Ruska a nároky na území Podkarpatska by byly nelogické. Představitelé tehdejší dočasné ukrajinské vlády, Centrální rady, nic nenamítali proti připojení „Uherské Rusi“ k budoucímu československému státu.³¹ Z Masarykovy korespondence je dokonce známa skutečnost, že uvažoval pro Podkarpatskou Rus o názvu „Rusínsko“

V průběhu roku 1918 se v USA také uspíšily integrační snahy Rusínů, v červenci byla v Homesteadu založena Americká národní rada Uhro-Rusínů (ANRUR). Rada se prohlásila za jediného zákonného představitele uhro-rusínské emigrace a přijala rezoluci, v níž opět požadovala sjednocení s Rusíny Haliče a Bukoviny a autonomii v

²⁹ MASARYK, T. G., *Světová revoluce*, Čin a Orbis 1925 Praha, s. 24

³⁰ MASARYK, T. G., *Světová revoluce*, Čin a Orbis 1925 Praha, s. 301

³¹ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 25.

rámci Uher.

V podstatě to byla varianta konzervativních klerikálů z uniatské církve. Vůbec nebylo vzpomenuo budoucí Československo. Klerikálové obratně používali ve své protičeskoslovenské agitaci sporné otázky hranic mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí, zejména nároky Slováků na komitáty Zemplín, Šariš, Spiš, Abov, Boršod.

Situace v rusínském hnutí v USA se však měnila s urychlením vývoje událostí v Evropě a blížícím se koncem války. Faktorem urychlení se stal příchod mladého advokáta Gregory Žatkoviče do vedení ANRUR. Žatkovič považoval uherské Rusíny za samostatnou národnost a na základě tohoto přesvědčení koncipoval nový program pro ANRUR. 21. října se Žatkovič setkal s prezidentem USA Wilsonem. Prezident radil připojit se k některému slovanskému státu a taktéž vstoupit do tehdy projektované Středoevropské demokratické unie.³²

Následně se Žatkovič poprvé setkal s T. G. Masarykem a společně posoudili otázku připojení Podkarpatské Rusi k Československu. O tom se zmiňuje i Masaryk: „vzpomínám, že jsem dr. Žatkoviče velmi podrobně upozorňoval na politický význam jeho otčiny a na obtíže, které vzniknou susedstvím s Polskem, s Ukrajinci haličskými a rumunskými a s Maďary. Ale dr. Žatkovič stejně jako i jiní vedoucí Rusíni, zváživše všechny okolnosti, přesvědčeně uznávali, že připojení k nám je pro ně nejžádoucnější.“³³ Ze strany TGM byla Rusínům přislíbena autonomie. Připojení Podkarpatské Rusi k Československu schválila ANRUR na svém sjezdu 12. listopadu 1918 a členové rusínských spolků pak v prosinci uspořádali referendum, ve kterém se téměř 67% zúčastněných vyslovilo pro Československo, 28% pro připojení k samostatné Ukrajině³⁴, 2% pro úplnou samostatnost, 1% pro Halič a méně než 1% pro setrvání v rámci Uher nebo připojení k sovětskému Rusku. Připojení k Československu Žatkovič zdůvodnil těmito slovy: „*Jsme si vědomi toho, že takto budeme součástí dobře organizovaného státu, se kterým se snadno můžeme domluvit oboustranně*

³² POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 26.

³³ MASARYK, T. G., *Světová revoluce*, Čin a Orbis 1925 Praha, s. 303

³⁴ Český statistický úřad, 2009, *Historická demografická ročenka Podkarpatské Rusi*, s. 7.

srozumitelným jazykem a který nám zajistí autonomii“.

Vývoj v samotné Podkarpatské Rusi však byl po mnoho dalších měsíců podstatně složitější.

3 Rusínská otázka za 1. republiky a účast ve 2. odboji

3.1 Státotvorné aktivity Rusínů po skončení I. světové války

Souvislé území v Karpatech obývané Rusíny bylo po I. světové válce rozděleno. Většina připadla ČSR. Šlo o Podkarpatskou Rus a Prešovskou Rus. Lemkovinu získalo Polsko. Souvislejší rusínskou enklávu při řekách Ruskova, Iza a Túr ovládli Rumuni.³⁵ Přes toto rozdělení nebyly v prvních letech po světové válce Rusíni jen položkou v jednání vítězných států, ale poprvé ve svých dějinách se sami pokusili o státotvornou činnost.

V Jasini, v huculské oblasti na východě Podkarpatska, zvolilo shromáždění místního obyvatelstva 8. listopadu 1918 Huculskou národní radu, která vyhlásila Huculskou republiku. Ta disponovala i ozbrojenou milicí. Ve vedení státu převládali lidé s ukrajinskou orientací, proto navrhli sloučení vládě Západoukrajinské republiky. Ta návrh neakceptovala, protože se nacházela ve válce s Polskem. Vývoj na Jasiňsku sledovala s obavami také maďarská vláda. Nabídla Huculům autonomii, pokud setrvají v Maďarsku, ti však odmítli. Budapešť poslala do povodí Čiernej Tisy vojsko, které centrum nového státu bez boje ovládlo. Huculská vláda a milice přešly do ilegality a brzy vypuklo povstání. Huculové během několika týdnů zlikvidovali okupační režim v Jasini a okolí a pokračovali v tažení do dalších, ještě Maďary kontrolovaných oblastí Marmaroše. Zasáhli však Rumuni, kteří měli v oblasti vlastní mocenské plány a

35 MAGOCSI, Paul R. *Národ odnikud: ilustrované dějiny karpatských Rusínů*. [1. české vyd.]. Užhorod: V. Paďak, 2014, s. 70.

vytlačili síly huculského státu zpět na Jasiňsko.³⁶ Během léta roku 1919 pak obsadili celé území Huculské republiky a její představitele pozatýkali. Těšili se podpoře Dohody, která se obávala spojení ruských a maďarských bolševiků přes území Podkarpatska.³⁷ V srpnu pak Huculsko obsadili Čechoslováci, čímž skončily "krásné ideální boje Huculů" jak se o nich vyjádřil E. Beneš zbavený rumunskou armádou starostí o to, co počít s proukrajinsky orientovanou huculskou milicí.³⁸

Měsíc po vyhlášení Huculské republiky se k podobnému kroku odhodlali i severotatranští Lemkové. V obci Florynka shromáždění 500 delegátů z regionu a též z USA vyhlásilo Rusínskou národní republiku Lemků. Vláda, která se ustavila, měla pod kontrolou 130 obcí. Reprezentace státu nebyla jednotná v názoru na budoucnost. Uvažovalo se o spojení s Ukrajinou nebo Ruskem, ale i o tom, že by se Lemkovina stala základem všerusínského státu s hlavním městem v Prešově či Užhorodu. Nakonec převážil plán na spojení s ČSR.³⁹ V Praze však delegáti nepochodili, byvše přijati pouze jako vyslanci lemkovských obcí - nikoliv státu.⁴⁰ Stejného hodnocení se dostalo delegaci Lemků na mírových jednáních v Paříži.⁴¹ Praha soupeřila s Varšavou o uhelné Těšínsko a neměla jistě zájem stupňovat spor kvůli hospodářsky bezvýznamné Lemkovině. S lemkovskou kartou do jisté míry operovala, ale jen jako s prostředkem stupňovaného nátlaku na Polsko.⁴² V únoru roku 1919 Poláci poslali do Tater vojsko a lemkovskou vládu pozatýkali. Zdálo se, že s rusínským státem je konec. Přesto koncem roku 1919 obnovily orgány lemkovského státu svou činnost a teprve na jaře roku 1920

36 POP, Ivan. Osobnosti našich dějin: Kločurak Štěpán. *Www.rusyn.sk* [online]. Bratislava, 2013 [cit. 2015-01-21]. Dostupné z: <http://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-klocurak-stepan/>

37 HANAK, Walter K. *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Praha: Česká expedice, 1998, s. 12.

38 BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996, s. 16.

39 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 67.

40 NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ ČESKOSLOVENSKÉ 1918 - 1920. *Stenoprotokol 81. schůze, Úterý 7. října 1919*. Praha, 1919. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/081schuz/s081002.htm>

41 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 68.

42 NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ ČESKOSLOVENSKÉ 1918 - 1920. *Stenoprotokol 81. schůze, Úterý 7. října 1919*. Praha, 1919. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/081schuz/s081002.htm>

polská vojska definitivně Lemkovinu ovládla.⁴³ Dvojí vystoupení Lemků stojí za zaznamenání již proto, že inteligence této rusínské skupiny byla předtím, za války, tvrdě postižena deportací do koncentračního tábora Talerhof. Státotvorné pokusy Rusínů v Lemkovině a Huculsku se nesetkaly s úspěchem. Prokázaly však značnou životnost, neboť v obou případech přečkaly vojenské obsazení sousední zemí. Oba rusínské státy dokázaly vést zahraniční politiku a Huculsko i vytvořit akceschopné ozbrojené síly. Oba pokusy také přesvědčivě potvrdily objektivní nemožnost nezávislosti nebo spojení s jiným státem než ČSR. Přesto na celém území Rusínů vznikaly všemožné národní rady a sjezdy vystupující s tím či oním politickým programem. Nezískali však významnější podporu mezi obyvatelstvem.

3.2 Připojení většiny rusínských oblastí k ČSR

V lednu roku 1919 obsadila československá vojska Užhorod. Dále však nepostupovala, očekávalo se definitivní rozhodnutí Dohody a též asi nějaké vyjádření "rusínského přání" spojit se s ČSR. To vzešlo od Prešovské rusínské rady zasedající pod předsednictvím A. Beskyda ve městě již kontrolovaném Prahou. Beskyd byl obratem poslán do Paříže coby rusínský delegát. Na vlastním Podkarpatsku se situace jevila daleko složitěji. Hlasy volající po spojení s Ukrajinou zaznívaly velice hlasitě. Míra reálného vlivu proukrajinských politiků v l. 1918 - 1919 se však jen obtížně určuje. Od roku 1944 totiž všechny vlády vykonávající moc nad Podkarpatskem prosazovaly a prosazují ztotožnění Rusínů a Ukrajinců a proto poválečné snahy o sloučení s Ukrajinou nehistoricky akcentují.⁴⁴ Skutečnostmi zcela neoddiskutovatelnými však zůstává, že jednak Ukrajinou v té době zmítal chaos zabraňující jakémukoliv rozšíření jejího území a jednak většina rusínského obyvatelstva byla zcela apolitická.

Z iniciativy prezidenta Masaryka se na mírových jednáních spojila "jeho" rusínská delegace se zástupci amerických Rusínů vedených Gregory (křestní jméno je v literatuře

43 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 67.

44 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 68

psáno i ve formách Hrihorij, Jiří, Řehoř⁴⁵) Žatkovičem. Českoslovenští zástupci spolu s touto reprezentací Rusínů argumentovali vůči mocnostem nemožností samostatné existence Rusi či jejího spojení s jinou zemí než ČSR, dále pak s projeveným přáním obyvatelstva. Tímto přáním mělo být jednak prohlášení prešovské národní rady, jednak svaljavské národní rady. Tento druhý orgán, výrazně proukrajinský, se teprve pod vlivem událostí u severního souseda přiklonil k československé variantě jako jediné reálné možnosti.

Definitivně vyřešil budoucnost Podkarpatska komunistický převrat v Budapešti. Dohodové mocnosti v obavách z postupující Rudé armády povolili ČSR a Rumunsku obsadit preventivně Podkarpatsko. Pražská vláda se nespokojila jen s vojenským obsazením, ale vlastními emisary a zástupci amerických krajanů přesvědčovala Rusíny o prospěšnosti nastalého stavu. V červnu bylo území vojensky obsazeno a přes problémy s Maďarskem a Rumunskem (které své síly z východu stáhlo až roku 1920) se připojení Podkarpatska stalo skutečností. Právně situaci ukotvila mírová smlouva mezi Dohodou a Rakouskem uzavřená v Saint - Germain - en - Leye 10. září 1919. Trianonská smlouva s Maďarskem uzavřená dalšího roku příslušnost Podkarpatska k ČSR potvrdila.⁴⁶

Jaké byly reálné důvody pro připojení Podkarpatska k ČSR? Především asi obava Dohody i pražské vlády z posílení maďarských bolševiků a jejich možného spojení s Ruskem.⁴⁷ Z dlouhodobého hlediska pak snaha čs. představitelů o sousedství s Rumunskem⁴⁸, jediným spojeneckým státem, byť toto spojení právě kvůli Podkarpátí doznalo některých trhlin.⁴⁹ Určitou, zatím pokud se mi podařilo zjistit

45 PEJŠA, Robert. Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech existence Československé republiky 1919-1921. In: *Moderní dějiny* 14, HÚ AV ČR, Praha 2006, s. 128.

46 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 71-74.

47 V této souvislosti je zajímavé, že Beneš odmítal i teoretickou představu o tom, že by se Podkarpatsko spojilo s Ruskem, kdyby tato země nebyla bolševická a její delegáti se účastnili mírových jednání v Paříži. Prohlašoval, že ani západní spojenci předrevolučního Ruska by nepřipustili, aby se toto překročením Karpat stalo středoevropskou zemí. BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996, s. 20.

48 BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996, s. 21.

49 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 72.

nezkoumanou, úlohu snad hrála i snaha republiky profilovat se jako "západní" stát, součást versailleského světa a být alespoň regionální mocností. Dohodové státy, včetně hospodářsky dosti bezvýznamné Itálie, disponovali koloniemi v zámoří. Součástí národních sebe prezentací pak tvořila hesla o přinášení civilizace zaostalým domorodcům v koloniích. Podkarpatsko pak tato kritéria splňovalo a umožňovalo české elitě vystupovat v roli "civilizátorů".⁵⁰

3.3 První léta republiky - éra Gregoryho Žatkoviče

Saint-Germainská smlouva zaručovala Podkarpatské Rusi autonomii s tak vysokou mírou samosprávy, jaká bude kompatibilní s jednotou čs. státu a zákonodárný sněm s pravomocí ve věcech jazykových, školských a náboženských a místní správy. Sněmu měl být zodpovědný guvernér jmenovaný prezidentem. Úředníci měli být vybíráni pokud možno z obyvatel regionu a Podkarpatsku se též přislíbilo spravedlivé zastoupení v parlamentu ČSR.⁵¹ Určitá vágnost ustavení smlouvy vyplývala z charakteru území, o němž šlo. Např. vzhledem k převládající negramotnosti obyvatel byla podmíněnost místního původu úředníků nezbytná. Na druhou stranu smlouva přislíbila Rusínům autonomii, ale nikoliv to, kdy ji získají. To umožnilo Praze splnění slibu odsouvat s poukazem na zaostalost země. Spolupráce mezi pražskou vládou a Gregory Žatkovičem se změnila v konflikt. Rusínský politik byl jako Američan zvyklý na volnou federaci zemí a plánoval toto přenést i do střední Evropy.⁵² Jako jediný Rusín s politickou zkušeností ze Západu se dostal do čela nově zřízené rusínské autonomní rady s názvem "dočasné Direktorium".⁵³ V zemi však rozhodující moc pevně držel generál Hennocq a administrátor civilní správy, z Prahy dosazený Čech Jan Brejcha,

50 Jaroslav Durych o Podkarpatsku napsal: *"Dobytí Podkarpatské Rusi má jakýsi nimbus koloniálních výprav, ale spíše těch obchodních než krvavých."* DURYCH, Jaroslav. Duše Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1993, s. 6.

51 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 74.

52 PEJŠA, Robert. Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech existence Československé republiky 1919-1921. In: *Moderní dějiny* 14, HÚ AV ČR, Praha 2006, s. 128.

53 MATOUŠEK, Karel. *Podkarpatská Rus: (všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelem k životu lidu)*. Praha: Unie, 1924, s. 79.

kteří Direktoriu nepřidělili dokonce ani kancelář. Přesto Žatkovič společně se svými spolupracovníky zformuloval rozsáhlý reformní program.⁵⁴ Realitou v zemi byla česká (československá) vojenská diktatura vzhledem k zahraniční i vnitrostátní situaci ovšem pochopitelná.

Další konfliktní bod mezi Čechy a Rusíny tvořila otázka západních hranic Podkarpatska. Souvislé území osídlené Rusíny se táhne Prešovskou rusí daleko na západ, až na Spiš.⁵⁵ Rusíni, i s odvoláním na proklamovanou zásadu sebeurčení národů, požadovali rozšířit území své autonomie. Maximální program přednesl G. Žatkovič již v roce 1918. Tehdy navrhl stát Uhrorusinii jako "třetí stát Československé republiky". Už zde lze pozorovat rozdíl mezi pojetím Prahy a rusínských emigrantů znajících málo poměry ve staré vlasti, ale seznámených s fungováním USA. Uhrorusinie v autorových představách zabírala území pozdější Podkarpatské Rusi, rumunskou část Marmaroše a některé okrajové oblasti Lemkoviny. Na jihu klínovitým výběžkem do tokajské oblasti zahrnovala rusínskou enklávu ležící západně od města Sárospatak. Největší rozšíření předpokládala na západě. Nárokovala si celou Spiš a východní Slovensko, včetně Košic, plánované metropole.⁵⁶ V dalším vývoji se plánů na rozšíření vůči Polsku a Rumunsku (vítězné státy války) a Maďarsku (strategicky nesmyslný výběžek) Rusíni vzdali, nikoliv však svých nároků vůči Slovákům. Ostatně Rusínsko-slovenský spor o Spiš a Košicko se v prostředí emigrace rozhořel již za světové války a navázal na snahy některých obrozenců 19. století nutit Rusínům slovenštinu jako spisovnou řeč.⁵⁷

V září roku 1919 proběhla jednání mezi Slováky a Rusíny o vymezení západní hranice autonomie. Zatímco Slováci přáli kompromisu, rusínská delegace ve složení A. Beskyd, E. Nevický, A. Vološin a E. Puza, projevila naprostý nedostatek politických schopností. Jedinou jejich vyjednávací taktiku představovalo lpění na maximalistických požadavcích. Vzhledem k významu Slováků pro politiku Prahy to dopadlo, jak muselo,

54 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 75 - 76.

55 MAGOCSI, Paul R. *Národ odnikud: ilustrované dějiny karpatských Rusínů*. [1. české vyd.]. Užhorod: V. Paďák, 2014, s. 71.

56 MAGOCSI, Paul R. *Národ odnikud: ilustrované dějiny karpatských Rusínů*. [1. české vyd.]. Užhorod: V. Paďák, 2014, s. 71.

57 MAGOCSI, Paul R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha: Čes. expedice, 1996, s. 38 - 45.

a Prešovská Rus zůstala pod kontrolou bratislavských úřadů.⁵⁸ Lze připomenout, že neznatelná hranice Podkarpatska na západě - a to po etnické i geografické stránce - kontrastující s jasným ohraničením horami a cizími etniky na severu a východě či bažinným poříčím Tisy na jihu, poskytla zastáncům sloučení s ČSR výborný argument.⁵⁹

Další česko-rusínský problém představovala otázka jazyková, respektive spisovného rusínského jazyka. Čeští představitelé považovali Rusíny jednou za Ukrajince, jednou za Rusy. Komise českých lingvistů, která měla vydat úředně směrodatné stanovisko, se vyjádřila pro zavedení haličské formy ukrajinštiny.⁶⁰

Po odchodu rumunských vojsk a eliminaci nebezpečí maďarské republiky rad se správní a politická situace na Podkarpatsku poněkud stabilizovala. V únoru 1920 schválilo Národní shromáždění ústavu ČSR. Žádný rusínský zástupce se její přípravy nezúčastnil⁶¹, což jen potvrdilo nejistotu Čechů ve vztahu k budoucnosti společného soužití s Rusíny. Ostatně v tomtéž roce se slavista profesor Kadlec veřejně vyjádřil: ... " *jsme jen přechovavateli cizího deposita, které někdy budeme muset vydati.*" a nebyl to ojedinělý hlas.⁶² Rusínskou reprezentaci v tomto období velice oslaboval rozkol mezi příznivci domácí, karpatoruské orientace (A. Beskyd) a ukrajinofily (A. Vološin), oslabující její akceschopnost. Pražská vláda díky tomu počala ignorovat Direktorium, které pak zaniklo (demisi členů podanou na jaře 1920 ovšem Masaryk nepřijal). Po schválení ústavy došlo v dubnu roku 1920 i k úpravě dosavadního správního řádu Podkarpatska, tzv. Generálního statutu. V čele země stanul guvernér s právem jmenovat

58 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 74 - 75. Určitou rolu mohly hrát i obavy centrálních úřadů potažmo jejich západních spojenců z možného budoucího zabránění Podkarpatska Ruskem. PEJŠA, Robert. Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech existence Československé republiky 1919-1921. In: *Moderní dějiny* 14, HÚ AV ČR, Praha 2006, s. 137.

59 KROFTA, Kamil. *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha: Svaz národního osvobození, 1934, s. 8.

60 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 76 - 77.

61 HANAK, Walter K. *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Praha: Česká expedice, 1998, s. 21.

62 KROFTA, Kamil. *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha: Svaz národního osvobození, 1934, s. s. 5 - 6. Existuje dokonce údaj, podle kterého byla Praha připravena předat Podkarpátí Rusku, kdyby v ruskopolské válce zvítězilo a hrozila by invaze do ČSR. Jde ovšem o ojedinělý a neověřitelný údaj z paměti maďarského politika M. Károlyiho. HANAK, Walter K. *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Praha: Česká expedice, 1998, s. 24.

část úředníků. Civilní správa funguje jako doposud, musí však guvernéra (pouze) informovat dopředu o svých záměrech. Viceguvernér je ("jaksi"⁶³) zástupcem čs. vlády a představeným správních úřadů. Guberniální rada coby nástupce Direktorია a poradní sbor byla sice slíbena, ale nezřízena⁶⁴, oficiálně opět pro nedostatek způsobilých Rusínů.⁶⁵ Žatkovič se stal guvernérem, Čech P. Ehrenfeld viceguvernérem a F. Bláha administrátorem civilní správy. Reálná moc v zemi spočívala v rukou viceguvernéra.

Již v lednu podal Žatkovič z pozice guvernéra protest proti neplnění slibů o autonomii. Dokument se stal jedním z prvních, ale rozhodně ne posledním svého druhu.⁶⁶ Další pokusy G. Žatkoviče o realizaci slibu o autonomii Praha s poukazem na zaostalost země znovu a znovu odmítala.⁶⁷ Po 10 měsících ve funkci guvernér podal demisi. Dle názoru I. Popa stály za neústupností vůči rusínské autonomii především zahraničně politické důvody. V roce 1921 v Čechách došlo k vážným nepokojům vyvolaným radikální levicí a v Maďarsku proběhl neúspěšný pokus o monarchistický převrat. Vláda premiéra Černého z těchto důvodů nechtěla projevit ústupnost interpretovatelnou jako slabost.⁶⁸ Někteří slovenští činitelé na rusínské hnutí pohlíželi jako na maďarskou záškodnickou akci a v tomto směru informovali centrální úřady.⁶⁹

Odchodem Žatkoviče, který se vrátil do USA, ztratila Rus osobnost etnicky i smýšlením domáci, se světovým rozhledem a západní politickou a sociální zkušeností. Je třeba říci, že téměř úplná absence politiků tohoto typu zemi v dalších dvou desetiletích výrazně uškodila.⁷⁰ Po odchodu Žatkoviče zůstala země bez guvernéra (do roku 1923) pod správou viceguvernéra Ehrenfelda a vládou československé vojenské a civilní správy.

63 MATOUŠEK, Karel. *Podkarpatská Rus: (všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelem k životu lidu)*. Praha: Unie, 1924, s. 206. Ono "jaksi" je Matouškův termín, kterým autor možná nevědomky vyjadřuje rozpaky nad převahou viceguvernéra nad guvernérem, odporující literě příslušného zákona.

64 Dle I. Popa ke zřízení došlo, ale vzhledem k mizivým pravomocem neměla na politiku vliv. POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 79.

65 MATOUŠEK, Karel. *Podkarpatská Rus: (všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelem k životu lidu)*. Praha: Unie, 1924, s. 206.

66 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 77.

67 PEJŠA, Robert. Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech existence Československé republiky 1919-1921. In: *Moderní dejiny* 14, HÚ AV ČR, Praha 2006, s. 151.

68 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 79.

69 HANAK, Walter K. *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Praha: Česká expedice, 1998, s. 23.

70 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 80.

3.4 Mezi dvěma krizemi

S odchodem Žatkoviče skončilo první období dějin Rusínů v Československu. Až do druhé poloviny třicátých let následovalo relativní uklidnění spojené s budováním země, ale i prohlubováním problémů uvedených v předchozí kapitole.

Především došlo k tvrdé slovakizaci Prešovské Rusi, vyvolané stále se obnovujícími požadavky na spojení regionu s Podkarpatskem. Např. při sčítání lidu v roce 1921 postupovali slovenští sčítací komisaři podobně jako maďarská vláda při sčítání roku 1910. Metody zjišťování etnicity reprezentuje tento příklad: negramotným rusínským sedlákům předložili nápisy cyrilicí, a když je tito neuměli přečíst, rozhodli komisaři, že nejde o Rusíny, jinak by přeci znali rusínský jazyk.⁷¹

Ruská národní strana pod vedením A. Beskyda se pokusila vznést své požadavky na mocnosti shromážděné na janovské konferenci v roce 1922. Nemohla mít úspěch už pro provokační rétoriku. Vždyť název stěžejního dokumentu "*Memorandum karpatoruského lidu dočasně pripojeného ke Slovensku*" bylo možno vykládat jako zpochybnění versailleského systému. Proto nemohla pomoci ani podpora emigrantů v USA, již z důvodu tehdejší izolacionistické politiky USA. Snaha vnést otázku nesplněných československých slibů před mezinárodní plénem se několikrát opakovala, vždy bez úspěchu. Někdy v těchto pokusech hrály roly i maďarští revizionisté.⁷² Přes jistou oprávněnost rusínských stížností lze ocenit, že je ČSR vůbec připustila.

V prosinci roku 1923 došlo ke změnám. Uprázdňené místo guvernéra bylo obsazeno A. Beskydem. Politik, který se zasloužil o ustavení české moci nad Podkarpatskem tak získal prestižní titul, ovšem bez reálné moci. Tu měl v rukou nástupce viceguvernéra Ehrenfelda Antonín Rozsypal. Tento muž vytrval v rozhodující funkci až do roku 1937. S jeho osobou se pojí prakticky celá éra československého budování Rusi. Lze se

71 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 81.

72 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 83.

domnívat, že na Podkarpatsko byl přeložen z nutnosti. Od roku 1918 totiž sloužil jako okresní hejtman v Kladně. Výkonný úředník bez politických interesů a s dobrými organizačními schopnostmi si na hornickém a tedy levicovém Kladensku ve válečných a poválečných letech stávek a demonstrací získal pověst protilidového "rakušáka". Jeho setrvání ve funkci zde se ukázalo politicky kontroverzním. Vláda ho proto přesunula na východ, kde mohl dát průchod svým manažerským schopnostem a zároveň nebyl na očích levicových aktivistů a politiků.

Rozsypal na Podkarpátí energicky vystupoval proti nejpalcivějším ekonomickým a sociálním problémům, řešil infrastrukturu atd. Kdo chtěl, viděl v něm nositele pokroku, kdo chtěl tvrdého utlačovatele autonomistických myšlenek. Pozoruhodná a pro pochopení meziválečných dějin východu ČSR stěžejní osobnost A. Rozsypala zatím na svoji odbornou monografii čeká.⁷³

V průběhu dvacátých let se prudce zvyšovala vzdělanostní úroveň československých Rusínů. Zvláště markantně se to jevílo ve srovnání s Rusíny polskými nebo rumunskými. Z hlediska národní emancipace je významné snižování negramotnosti jednak dohledem nad plněním školní docházky, jednak kursy pro negramotné rusínské vojáky v čs. armádě.⁷⁴ Zatímco po I. světové válce byla většina obyvatelstva národnostně indiferentní, před II. světovou válkou už zvýšená gramotnost umožňovala mnohem silnější a rozsáhlejší agitaci pro ten či onen nacionalistický směr.

Relativní nárůst vzdělanosti Rusínů vytvořil ještě další třetí plochu mezi nimi a Čechy. Jak si ve třicátých letech všiml Ivan Olbracht, vznikající domácí inteligence narazila na tvrdou konkurenci Čechů, kteří zaujali téměř všechna správní a řídicí místa v zemi od učitelských postů po inženýry a státní úředníky. Kromě počáteční absence vzdělaných Rusínů, která v průběhu let částečně mizela, hrál roli i přetlak absolventů vyšších škol v Čechách. Je nutno vzít v potaz, že vzdělání v české společnosti hrálo od 19. století významnou roli. Absolventy pak odčerpávala celá Rakousko-Uherská monarchie (zejména železnice a loďstvo), mnozí našli uplatnění v Rusku a Americe. To vše

73 HRBEK, Antonín. Schopný manažer i úředník Antonín Rozsypal. *Podkarpatská Rus: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi* [online]. 2012, č. 4, 8 - 9 [cit. 2015-01-23]. Dostupné z: http://www.podkarpatskarus.cz/attach/casopis_4_2012.pdf

74 POLÁŠEK, Ladislav. *Společný stát Rusínů a Čechoslováků: (1919-1939)*. Vyd. 1. Nový Jičín: L. Polášek, 2001, 44 s. 22 - 29.

skončilo se změnami po I. světové válce. Přebytek českých absolventů tedy mohl zamířit pouze do východních oblastí státu.⁷⁵

Češi v Podkarpatsku se vyznačovali velice různorodými morálními a pracovními vlastnostmi. Vedle schopných pracovníků v čele s viceguvernérem Rozsypalem se zde objevovali i lidé nekompetentní, doufající vyniknout v zaostalém kraji. Mnoho původně nadšených budovatelů prožilo ve styku s místní realitou těžké zklamání. Další zase, vědomi své kulturní převahy přistupovali k Rusínům jako k domorodcům v kolonii.⁷⁶ Specifickým směrem se vyvíjela věc politické autonomie. V červnu roku 1927 schválil parlament zákon o organizaci politické správy. Republiku rozdělil na čtyři země (Českou, Moravskoslezskou, slovenskou a Podkarpatoruskou). V Užhorodu, hlavním městě Země Podkarpatoruské se ustavil zemský úřad a v čele mu - na základě prezidentského jmenování - stanul dosavadní viceguvernér Rozsypal ve funkci zemského prezidenta. K ruce měl zemské zastupitelstvo, jehož funkce byla převážně jen poradní.

Rusínští autonomisté toto řešení ostře odmítali, mezi jinými i guvernér Beskyd. Přes tyto protesty i rusínské stížnosti ve Společnosti národů vydrželo zemské zřízení až do roku 1937. Na první pohled odpovídá pražským slibům autonomie, ale je třeba si uvědomit, že prezidenta země jmenuje prezident republiky a jeho funkce zcela odpovídá funkcím hlav všech tří dalších "zemí". Je tak pouze správním úředníkem, dosazeným z Prahy, což "autonomní" Podkarpatsko degraduje na běžnou správní jednotku ČSR. Navíc prezident může pozastavit jakýkoliv výnos zemského zastupitelstva, u něhož lze očekávat přeci jen větší sepětí s lidem. Zastupitelstvo také může být kdykoliv - i bez udání důvodu - rozpuštěno centrální vládou. Podkarpatsko se zavedením zemského zřízení stalo integrovanou částí republiky, přičemž jeho obyvatelé, nepojatí do státotvorného "československého" národa měly status národnostní menšiny.⁷⁷

Běžného Rusína více než autonomie zajímal problém obživy, který se po připojení k ČSR stále více komplikoval. Šlo o to, že nevelký místní průmysl (zpracování dřeva, potravinářský) ztratil své odbytiště v Uhrách. Navíc muži z hor po staletí živilí své

75 OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí: kniha reportáží z Podkarpatska*. Praha: Melantrich, 1935, s. 43.

76 OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí: kniha reportáží z Podkarpatska*. Praha: Melantrich, 1935.

77 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 84.

rodiny tak, že na několik měsíců odešli na jih, do maďarských nížin, vykonávat sezónní práce. Z toho co vydělali, žily pak jejich rodiny po zbytek roku. Hranice, navíc vzhledem k latentnímu nepřátelství republiky a Maďarska ostře střežená, tomu zabránila. Pracovní příležitosti dané novým režimem přibývaly pomalu už proto, že přednost v industrializaci mělo "státotvorné" Slovensko. K vývozu dřeva, hlavního bohatství Podkarpatska, do Čech chyběla infrastruktura a bránila i konkurence z bližšího a dostupnějšího Slovenska. To vše extrémně zhoršila hospodářská krize.⁷⁸

3.5 Podkarpatsko v závěru existence I. republiky

Ve třicátých letech obnovili Rusíni svůj nátlak na centrální vládu ve věci přislíbené autonomie.⁷⁹ V květnu roku 1934 reagovala vláda ČSR na tyto snahy misí Edvarda Beneše. Ten navštívil zemi, měl četné projevy, ve kterých propagoval civilizační úspěchy vlády, vysvětloval, že autonomie bude, ale až v budoucnu, varoval před iredentistickými náladami.⁸⁰ Zároveň, částečně i v reakci na Benešovu cestu vyšlo v Čechách větší množství odborné, ale hlavně popularizující literatury o Podkarpatsku.⁸¹ Centralisté v Praze se tak pokoušeli ukázat Rusínům respekt a uznání, zároveň dát jasně najevo, že jakýkoliv separatismus Praha nepřipustí. Beneš mimo jiné prohlásil: "*O osudu Podkarpatské Rusi je na celá staletí rozhodnuto, a definitivně*

78 OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí: kniha reportáží z Podkarpatska*. Praha: Melantrich, 1935.

79 1932 - požadavek A. Beskyda, 1934 - memorandum obnovené Centrální ruské národní rady, která opět aktivizovala i prešovské Rusíny. POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 97. Objevovali se i další stížnosti institucí či jednotlivců BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996, s. 26 - 27.

80 BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996, s. 26 - 27.; zhodnocení politických okolností Benešovy cesty HOŘEC, Jaromír. Význam Benešovy cesty. In. BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996, s. 40 - 44.

81 Např. KROFTA, Kamil. *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha: Svaz národního osvobození, 1934, 61 s.; OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí: kniha reportáží z Podkarpatska*. Praha: Melantrich, 1935, 238 s.

*rozhodnuto.*⁸²

Důvodem pro snahu stabilizovat poznenáhlu rostoucí neklid na východě mohla být změněná situace v Evropě. V době obnovených rusínských politických aktivit vedla Praha diplomatickou ofenzívu za zajištění bezpečí před nacistickým Německem (smlouva s Francií, navázání vztahů se SSSR). Německo vážně zpochybňovalo versailleské uspořádání Evropy a Maďaři se přidali, což představovalo ohrožení čs. moci na východě.⁸³ Utlumení problémů vnitropolitických se tedy jevílo žádoucím.

V téže době se Podkarpátí stalo základnou ukrajinského nacionalismu. V Užhorodu proběhl sjezd OUN (Organizace ukrajinských nacionalistů). Vycházeli z předpokladu, že Rusíni představují část ukrajinského národa. V tom případě mohli pokládat nejvýchodnější československé území za jediný ukrajinský region, kde jim za hlásání separatistických názorů hrozily jen postihy omezené demokratickým právním řádem. V soudobém Polsku, Rumunsku ani SSSR něco takového nepřicházelo v úvahu.⁸⁴ Aktivizace ukrajinského nacionalismu na Podkarpatsku s přeshraničními styky představovala pro Československo problém z hlediska vztahů k Polsku a SSSR.⁸⁵

V květnu roku 1935 proběhly volby, v nichž v celé republice výrazně uspěla politická uskupení z těch či oněch důvodů opoziční proti pražské vládě. Komunisté, němečtí, slovenští i karpatoruští autonomisté prokázali, že mají značný mocenský potenciál. Navíc měla většina uskupení vazby na nepřátelskou cizinu.

Na Podkarpatsku zaznamenali úspěch právě komunisté, blok maďarských stran, a APZ (Autonómny poľnohospodársky zväz) A. Bródyho Celkově získali autonomisté a opozičníci různého druhu 63 % hlasů nejvýchodnější čs. země.⁸⁶

82 BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996, s. 22.

83 HOŘEC, Jaromír. Význam Benešovy cesty. In. BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996, s. 40.

84 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 98.

85 HANAK, Walter K. *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Praha: Česká expedice, 1998, 51 s. 29 - 30, 37.

86 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 98.

Vláda premiéra Hodži se pokusila situaci řešit jednáním. Především bylo obsazeno křeslo guvernéra, od smrti A. Beskyda roku 1933 prázdné. A to Konstantinem Hrabarem, který se ovšem nesnažil pouze dekorativní význam své funkce změnit.⁸⁷ Nový parlament vyzval premiéra k jednání s Rusíny. Hodža však upřednostnil autonomisty slovenské, což na Podkarpatsku vyvolalo nelibost. Přesto v následných prezidentských volbách Rusíni podpořili Edvarda Beneše. Mimo jiné to dobře vystihuje růst politické kultury v zemi, např. ve srovnání s postojem zdejších politiků při jednáních o slovensko-rusínské hranici z prvních let ČSR.

Beneš se Rusínům odvděčil a v prosinci roku 1935 mohl guvernér Hrabar zveřejnit presidentův a premiérův plán na poskytnutí autonomie. Nastala série jednání, která opět aktivizovala i americké Rusíny. V jejich průběhu došlo k penzionování zemského prezidenta Rozsypala, odhodlaného odpůrce autonomie (několik měsíců nato zemřel).⁸⁸ Šlo ovšem o krok do značné míry populistický, neboť Rozsypalův nástupce J. Mezník zastával obdobné postoje⁸⁹ a vzhledem k věku dlouholetého zemského prezidenta (narodil se roku 1866⁹⁰) se otázka penzionování stávala tak jako tak aktuální. V červnu roku 1937 parlament schválil zákon č. 172/1937 O dočasné úpravě právního postavení guvernéra Podkarpatské Rusi. Autonomističtí aktivisté všech směrů byli zklamáni. Oproti předchozímu "zemskému" správnímu systému došlo jen k nevýznamným úpravám.⁹¹

Ve stejné době rostou rozpory mezi rusínským čili "karpatoruským" a ukrajinským

87 Je charakterizován jako "dobrácký, ale naprosto flegmatický" viz: KOZELKA, Petr. Malý portrét velkého muže: Jaroslav Mezník na Podkarpatské Rusi. *Podkarpatská Rus: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi* [online]. 2009, č. 4, s. 3 [cit. 2015-01-23]. Dostupné z: http://www.podkarpatskarus.cz/attach/casopis_4_2009.pdf

88 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 98 - 100.

89 KOZELKA, Petr. Malý portrét velkého muže: Jaroslav Mezník na Podkarpatské Rusi. *Podkarpatská Rus: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi* [online]. 2009, č. 4, s. 3 [cit. 2015-01-23]. Dostupné z: http://www.podkarpatskarus.cz/attach/casopis_4_2009.pdf

90 HRBEK, Antonín. Schopný manažer i úředník Antonín Rozsypal. *Podkarpatská Rus: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi* [online]. 2012, č. 4, 8 - 9 [cit. 2015-01-23]. Dostupné z: http://www.podkarpatskarus.cz/attach/casopis_4_2012.pdf

91 Republika Československá. Zákon o prozatímní úpravě právního postavení guvernéra Podkarpatské Rusi a o souvisejících opatřeních organizačních: 172/1937 SB. z. A n. In: *Sbírka zákonů a nařízení*. Praha, 1937. Dostupné z: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/172-37.htm>

nacionalismem. Většina obyvatelstva - respektive těch, kteří se o problematiku zajímají - se hlásí k rusínské etnicitě, Ukrajinci jsou ovšem hlasitější. V roce 1937 podniklo ministerstvo školství pokusný průzkum mezi rodinami žáků, zda chtějí užívat ruskou (Rusínům srozumitelnější) nebo ukrajinskou učebnici. 313 rodin se vyslovilo pro první, 114 pro druhou možnost.⁹² Rusínismus jako směr se těší podpoře Prahy⁹³, neboť představuje protiváhu všem ostatním, už z podstaty odstředivým, nacionalismům. Asi nejnebezpečnější je ukrajinský, reprezentovaný stále častěji radikálními emigranty z Haliče, kteří se v roce 1937 již otevřeně vyslovují pro nezávislost. Podkarpatsko v jejich představách figuruje jako "ukrajinský Piemont", který nejprve získá nezávislost a pak sjednotí a od bolševismu osvobodí všechna ostatní ukrajinská území.⁹⁴

3.6 Podkarpatská autonomie a "samostatnosť"

V roce 1938 situace vygradovala. Vzdělaná část společnosti pochopila do jisté míry nebezpečí vyplývající z mezinárodní situace a tak volby na jaře vyhrály provládní strany. I loajální autonomistické strany pocítily potřebu účinněji vzdorovat zejména ukrajinskému nacionalismu, a proto se spojili do "Karpatoruského autonomistického bloku". Přesto zůstává politická úroveň a rozhled představitelů Rusínů na velmi nízké úrovni. Augustin Vološin se například domníval, že lord Runcimen po skončení svého poslání v sudetoněmecké otázce začne řešit otázku rusínskou a to nejen v ČSR, ale i v Polsku a Rumunsku. V době mnichovské krize (21. září) autonomisté předložili pražské vládě maximalistické požadavky, které vzhledem k situaci státu lze označit za vyděračské. Například opět požadovali východní Slovensko.

OUN, která od léta organizuje (zatím ilegálně) svoje vlastní ozbrojené síly zašla ještě

92 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 100 - 101.

93 Výstižným dokladem je nárůst výuky v rusínštině na školách v Prešovské Rusi. POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 101.

94 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 102.

dále a poslala delegaci i do nacistické Vídně, kde zřídila "Zahraniční delegaci Karpatské Ukrajiny", čímž se otevřeně postavila do boje proti republice.⁹⁵

Přijetí Mnichovského diktátu změnilo také situaci na Podkarpatsku. ČSR dostala lhůtu na vyřešení územních nároků Polska a Maďarska, po jejímž uplynutí o nich rozhodnou "mnichovské" mocnosti. Podkarpatské politiky ve chvíli relativizace samotné rozlohy a životaschopnosti jejich území⁹⁶ směřovali aktivitu pouze k otázkám autonomie a ještě spíše vlastních funkcí.⁹⁷ Spolupracovali úzce se slovenskými hlinkovci a navazovali více či méně zastírané kontakty s Německem. Během první dekády října situace vyvrcholila vyhlášením podkarpatské autonomie a vznikem vlády, v níž převládali prorusínsky a umírněně proukrajinsky orientovaní ministři.⁹⁸ V listopadu situaci stvrdil zákon č.328/1938.⁹⁹ Německo však dotlačilo Prahu ke jmenování A. Vološina předsedou této vlády a k reorganizaci ve prospěch proukrajinských politiků. Radikální Ukrajinci z OUN vedli ovšem samostatná jednání přímo s Berlínem. Vološin poděkoval Německu za "osvobození", začal vést vlastní zahraniční politiku bez konzultací s Prahou, samozřejmě přísně v intencích Německa a svému ochránci přizpůsobil rychle i vnitřní politiku Podkarpatska.¹⁰⁰

Nedohoda mezi ČSR a Maďarskem ohledně hranic vedla k vídeňské arbitráži (2. listopadu 1938)¹⁰¹. Ta znamenala ztrátu celého jihu s úrodnými oblastmi, většími městy, železnicí a silnicemi. Vláda odešla do malého města Chustu. "Nové" Podkarpatsko nemělo žádné normální komunikační spojení se Slovenskem, kromě vojenské cesty

95 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 103.

96 Většina měst i komunikací ležela na jihu, na který bylo možno očekávat maďarský nárok.

97 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 104.

98 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 104 - 105.

99 Republika Česko - slovenská. 328. Ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938 o autonomii Podkarpatské Rusi. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu česko - slovenského*. Praha, 1938. Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1938/109-1938.pdf>

100 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 106 - 111.

101 HANAK, Walter K. *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Praha: Česká expedice, 1998, s. 32 - 34.

zbudované v krizovém období československou armádou. Ta po ní také zajišťovala zásobování. V zemi už od mnichovské krize útočí polské a maďarské teroristické skupiny, proti kterým zasahuje pouze čs. vojsko a stráže SOS.

Za těchto, zcela existenčních starostí se vláda v Chustu zabývala fašizací země a také rychlou národnostní ukrajinizací. Prorusínští politici sice Prahu před Vološinem varovali, ale ta nereagovala. Místo toho nechal premiér Vološin u Rachova vybudovat první koncentrační tábor na čs. území, převážně právě pro rusínsky orientovanou inteligenci. Řeckokatolická církev v tomto období pracovala v plné součinnosti s premiérem, který byl ostatně kněz.¹⁰²

Radikálním Ukrajincům vadí Vološinova formální loajalita Praze¹⁰³ a tak vytvářejí paralelní struktury, včetně milice s názvem Karpatská Síť zřízené podle vzoru SA a plně haličských emigrantů a asi i polských agentů.¹⁰⁴

Chust předposlední den roku 1938 porušil měsíc starý zákon č. 328/1938 tím, že zavedl název Karpatská Ukrajina. Hácha a Beran se pokusili o protiakci v podobě převedení reálné moci v autonomii do rukou spolehlivého generála Lva Prchaly, což však nevyšlo, především kvůli tvrdému nátlaku OUN na Vološina. Během prvních dvou měsíců roku 1939 přešla moc v Karpatské Ukrajině zcela na OUN. Voleb 12. února se zúčastnila jediná povolená politická strana - Ukrajinské národní sjednocení (UNO)¹⁰⁵, ustavená tři týdny před nimi. Volební místnosti i sčítání hlasů dozorovali členové Karpatské Siče. UNO pochopitelně drtivě zvítězilo. V Praze pochopili, že Podkarpatsko se zcela vymklo kontrole. Hácha vyjednával s Budapeští o odstoupení problematického území buď za peníze anebo výměnou za zabrané Košice. Obchod však překazili Němci, kteří nechtěli normalizaci vztahů mezi Česko-Slovenskem a Maďarskem. Prezident Hácha se tedy pokusil ještě jednou o diplomatickou ofenzívu proti separatistickým silám a jmenoval 6. března novou autonomní vládu, v níž měl všechny důležité funkce zastávat generál

102 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 106 - 107.

103 HANAK, Walter K. *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Praha: Česká expedice, 1998, s. 38.

104 HANAK, Walter K. *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Praha: Česká expedice, 1998, s. 35 - 36.

105 V tom Rusíni napodobili Národní souručenství v Čechách či Hlinkovu stranu na Slovensku.

Prchala. Ukrajinci však reálné ustavení vlády mařili.

V té době Hitler urovnal vztahy se SSSR a nepotřeboval již vykonávat nátlak na Moskvu ani přesvědčovat Západ, že ho lze využít k boji proti bolševismu. Přerušil proto svou dosavadní podporu ukrajinskému nacionalistickému hnutí a 12. 3. vyzval Budapešť ke vpádu do Podkarpatska. Během následujícího týdne - do 18. 3. - došlo k tvrdým bojům mezi armádou zanikajícího Česko-Slovenska, fanatickými stoupenci Karpatské Siče¹⁰⁶ a Maďary, jednodenní existenci státu Karpatská Ukrajina pod vedením A. Vološina a nakonec k obsazení celé země Maďarskem.¹⁰⁷

Maďarská okupace trvala až do podzimu roku 1944. Pro emancipaci Rusínů je spojena s několika důležitými jevy. Především noví páni tvrdě likvidovali projevy proukrajinské orientace obyvatelstva a to včetně likvidace fyzické. Naopak podporovali rusínismus, pokud se držel oblasti jazykové a kulturní.¹⁰⁸

Dalším faktorem byla intenzivní ilegální emigrace Rusínů do SSSR, který se od vítězství nad Polskem v září 1939 stal sousedem Podkarpatska. Emigranti však končili v pracovních táborech na Sibiři. Přeživší se pak stali základem československého vojska bojujícího na východní frontě po boku Rudé armády.¹⁰⁹ V klerofašistickém Slovensku se na Rusíny pohlíželo spíše nepříznivě, neboť Bratislava je považovala za potencionální maďarské spojence. Ostatně Budapešť se v průběhu března roku 1939 pokusila obsadit i prešovskou Rus, což vyvolalo krátké ozbrojené střetnutí se slovenskými vojsky.¹¹⁰ Tisova vláda se dokonce pokusila podnítit sovětský zájem o obsazení Podkarpatska. Doufala, že tak bude poškozen její maďarský nepřítel a zároveň by mohl nový soused znamenat určitou protiváhu obtížnému "ochránci" Německu. Berlín slovenskou iniciativu rychle zarazil, také SSSR neprojevil o Podkarpatsko zájem,

106 Do boje proti invaznímu vojsku posílali prakticky neozbrojené středoškoláky.

107 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 103 - 115.

108 HANAK, Walter K. *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Praha: Česká expedice, 1998, s. 39.

109 HRBEK, Jaroslav a Vít SMETANA. *Draze zaplacená svoboda: osvobození Československa 1944-1945*. I. Praha: Paseka, 2009, s. 173 - 174.

110 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 115.

naopak Molotov přímo prohlásil, že region jeho zemi nezajímá.¹¹¹

Za okupace došlo také k vyvraždění podkarpatských Židů a Romů.¹¹² Od roku 1942 sílil příliv partyzánských výsadek ze SSSR.¹¹³ Vlastní Podkarpatsko nebylo příliš poškozeno boji, protože v důsledku zhroucení režimu v Budapešti se zde válčilo jen krátce. Horšími následky postihla válka Lemkovinu a Prešovskou Rus, kde se odehrávaly bitvy s velkými obětmi na životech i hospodářskými škodami (zejména Karpatsko dukelská operace).¹¹⁴

2 "Rusínský Mnichov" a důsledky anexe Sovětským svazem

4.1 Postoj čs. exilu

Pro poválečný osud Podkarpatska byl velice důležitý vývoj názorů na tuto zemi u prezidenta Beneše. Již od počátku své exilové politické aktivity pracoval s myšlenkou vzdát se této zemi.¹¹⁵ Otevřeně se po celou válku nevyslovil, protože by to mohlo ohrozit uznání předmnichovských hranic Československa. Naopak činil i některá gesta, která případná podezření vyvracela - např. roku 1942 jednal se zástupci amerických Rusínů o spolupráce při poválečné obnově Podkarpatska.¹¹⁶ Už od roku 1939 však v neveřejných jednáních naznačoval sovětským představitelům, že je ochoten Podkarpatsko předat.

111 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 119.

112 *Minulost a súčasnosť Podkarpatské Rusi; uspořádali Vladimír Fišer, Jaromír Hořec*. Praha: Česká expedice, 1994, s. 36.

113 HRBEK, Jaroslav a Vít SMETANA. *Draze zaplacená svoboda: osvobození Československa 1944-1945*. I. Praha: Paseka, 2009, s. 175.

114 GAJDOŠ, Marián a Stanislav KONEČNÝ. *Postavenie Rusínov - Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948-1953*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1994, s. 15 -16.

115 HRBEK, Jaroslav a Vít SMETANA. *Draze zaplacená svoboda: osvobození Československa 1944-1945*. I. Praha: Paseka, 2009, s. 193.

116 MAGOCSI, Paul R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha: Čes. expedice, 1996, s. 48.

Začátkem září 1943 byla v Moskvě zřízena Komise pro otázky mírových dohod a poválečného uspořádání pod vedením zástupce lidového komisaře zahraničních věcí Maxima Litvínova. Dne 9. září 1943 uvádí Litvínov ve výčtu otázek, jimiž je třeba se u jednotlivých evropských zemí zabývat, u položky Československa Podkarpatskou Rus. 12. prosince 1943 byla v Moskvě podepsána v přítomnosti E. Beneše Československo-sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci. Při jednáních v Moskvě prezident Beneš Podkarpatskou Rus Sovětskému svazu přímo nabídl, ale Stalin jeho návrh ještě nepřijal. Předseda moskevské Komise pro otázky mírových dohod a poválečného uspořádání M. Litvínov 9. března 1944 konkretizoval ve svém rozboru týkajícím se poválečného osudu Německa i problém Podkarpatské Rusi: pokud by Československo bylo ochotno odstoupit SSSR Podkarpatskou Ukrajinu, mohlo by za to být odškodněno určitou částí Horního Slezska. Poté co byla v roce 1943 podepsána zmíněná čs. - sovětská smlouva o přátelství a spolupráci, zrušil prezident svoji Kancelář pro Podkarpatskou Rus. Pravděpodobně minimálně od tohoto okamžiku byl definitivně rozhodnut. Benešův přístup byl vzhledem k předválečné politice zcela nekonzistentní. Na jaře roku 1945 se dokonce vyjádřil, že vždy považoval region jen za dočasně spravovaný (!)¹¹⁷. Co Beneše vedlo k tak radikální změně názoru, reprezentovaného například výše uvedeným výrokem z roku 1934 o Podkarpatsku "na celá století" československém? Roli mohlo hrát jistě i zklamání z protistátních aktivit rusínských představitelů v roce 1938, které mohl chápat až jako vydírání. Dalším důvodem snad byla předpokládaná potřeba financovat poválečnou obnovu Čech a Slovenska tedy a snaha ušetřit za investice do Podkarpatska. Daly se očekávat komplikace v řešení národnostní problematiky (postavení Němců, Maďarů, Slováků). Ztráta Podkarpatska by tuto problematiku jistě usnadnila. Hlavní důvod Benešovy ochoty předat Rusům Podkarpatsko však nepochybně spočíval v úplném sepětí jeho válečné a poválečné politiky se SSSR. Francii jako výhradní oporu ČSR v prezidentových plánech zcela nahradil SSSR. Předání východní části území znamenalo žádoucí společnou hranici. Navíc na Podkarpatsku přítomný ukrajinský nacionalismus mohl v budoucnu spolupráci s Moskvou komplikovat.

117 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 129.

Sovětský svaz, ve shodě se svou image spravedlivého spojence, ponechával osud Podkarpatska na jeho obyvatelích a čs. vládě. Zájem měl však nejspíše veliký, neboť by získal jednak předmostí pod Karpaty, užitečné k dalšímu mocenskému postupu do střední Evropy, jednak eliminoval možnou základnu ukrajinského separatismu. SSSR trpící v důsledku válečných obětí i nedostatkem pracovních sil jistě uvítal jakékoliv navýšení počtu obyvatelstva. Za zmínku stojí i role, kterou hrála sovětská Ukrajina v těsně poválečné zahraniční politice svazu.¹¹⁸

Někdy se předpokládá, že vojensky značně kontroverzní rozhodnutí sovětských velitelů na Dukle, mělo za cíl záměrně nechat vykrvácet čs. oddíly, tvořené z velké části právě Rusíny. Pokud tomu tak bylo, šlo nepochybně o přípravu anexe.¹¹⁹

"Velkorysý" přístup si Moskva mohla dovolit, neboť čs. představitelé její "přání" plnili a přání lidu se dalo snadno zařídit. Podkarpatsko leželo v operačním prostoru Rudé armády. Existoval ostatně precedens z doby československého záboru země, kdy lid Podkarpatska reprezentovali především američtí a slovenští Rusíni.

Levicové exilové a odbojové struktury pak jako i v jiných otázkách přijímaly rétoriku SSSR a podporovaly odstoupení Podkarpatska jako ukrajinského území.¹²⁰

4.2 Anexe

Na konci října zahájila na osvobozeném Podkarpatsku činnost čs. vládní delegace. V čele stál ministr F. Němec, generál A. Hasal a politický poradce poručík I. Turjanica, který byl rusínským komunistou. Od počátku se střetávali s problémy ze strany Rudé

118 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 122 - 125.

119 *Minulost a súčasnosť Podkarpatské Rusi; uspořádali Vladimír Fišer, Jaromír Hořec*. Praha: Česká expedice, 1994, s. 41.

120 Už během SNP jeho instituce mluvili o Rusínech jako o Ukrajincích. VARTÍKOVÁ, Marta. *Komunistická strana Slovenska: dokumenty z konferencií a plán 1944-1948*. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1971, s. 40.

armády. Ta delegaci předala pouze 1/3 území, bez spojení se Slovenskem a ani zde nešlo o plnou moc.

Po celém Podkarpatsku proběhly agitační akce za spojení se sovětskou Ukrajinou. Probíhaly násilné odvody do vojska, bez ohledu na statut Rusínů jako čs. občanů. V Mukačevě vycházela Zakarpatská pravda, noviny, jejichž náplň vyplývá již z názvu - o "zakarpatskou" oblast jde z pohledu Kyjeva. Probíhá také prudká ukrajinizace obyvatelstva, spojená se zatýkáním rusínské inteligence. V listopadu založil poručík Turjanica Komunistickou stranu Zakarpatské Ukrajiny a stejnojmenný stát.¹²¹ Ten existoval vedle zbytků formální čs. moci a orgánů Rudé armády. Jeho "samostatnost" byla ovšem ještě více efemérní než někdejší Vološinova republika. Za těchto okolností delegace ministra Němce opustila Podkarpatsko.¹²²

Košická vláda, kromě ministra Šrámka¹²³, o dění v zemi neprojevovala zájem. Její - a Benešovou - hlavní starostí bylo, aby anexe Podkarpatska nenarušila znovuzískání českého a slovenského pohraničí. Od Moskvy žádala z tohoto důvodu řešit předání území až po uznání předmnichovské hranice formou dvoustranné mezistátní dohody. V tom Stalin vyhověl, takže paradox ČSR jako jednoho z vítězů války a zároveň jediného, který přišel bez náhrady o území¹²⁴, nebyl tak výrazný. Definitivní souhlas čs. představitelů si pojistil na jaře roku 1945, kdy aktivizoval proukrajinské hnutí slovenských a rumunských Rusínů, aby proti němu následně ostře zasáhl.¹²⁵ Vláda v Praze toto svérázné sdělení pochopila a 29. června roku 1945 podepsala smlouvu o odstoupení Podkarpatska SSSR.¹²⁶ Dokument je rusínskými historiky označován jako

121 HRBEK, Jaroslav a Vít SMETANA. *Draze zaplacená svoboda: osvobození Československa 1944-1945*. I. Praha: Paseka, 2009, s. 197.

122 HRBEK, Jaroslav a Vít SMETANA. *Draze zaplacená svoboda: osvobození Československa 1944-1945*. I. Praha: Paseka, 2009, s. 193 - 199.

123 *Minulost a současnost Podkarpatské Rusi; uspořádali Vladimír Fišer, Jaromír Hořec*. Praha: Česká expedice, 1994, s. 61.

124 *Minulost a současnost Podkarpatské Rusi; uspořádali Vladimír Fišer, Jaromír Hořec*. Praha: Česká expedice, 1994, s. 27 - 28.

125 *Minulost a současnost Podkarpatské Rusi; uspořádali Vladimír Fišer, Jaromír Hořec*. Praha: Česká expedice, 1994, s. 61.

126 HRBEK, Jaroslav a Vít SMETANA. *Draze zaplacená svoboda: osvobození Československa 1944-1945*. I. Praha: Paseka, 2009, s. 199 -200.

"rusínský Mnichov".¹²⁷ Odstoupení území v roce 1938 i 1945 má vícere shodné znaky, například i neústavní postup prezidenta Beneše v obou případech.

4.3 Bezprostřední následky

Podkarpatská rus se v období těsně předcházejícím a těsně následujícím anexi stalo národnostně relativně homogenním územím. To nikdy dříve nepoznalo. Maďaři za okupace povraždili naprostou většinu židovského a romského obyvatelstva. Rusové následně deportovali Němce a Maďary i velkou část rusínské inteligence na nucené práce do vlastního SSSR. Hlad Moskvy po pracovních silách vedl dokonce k prohlášení všech dospělých mužů německé a maďarské národnosti v regionu za válečné zajatce.¹²⁸

Sovětzací hospodářství a tažením režimu proti řeckokatolické církvi v krátkosti zanikl dosavadní způsob života a sociálních vazeb. Rusíny čekalo intenzivní poukrajiništění. Přesto úvahy o zřízení samostatné autonomní Podkarpatské republiky na začátku devadesátých let přesvědčivě doložily, že obyvatelstvo si přes všechnu ukrajinizaci zachovalo vědomí odlišnosti.¹²⁹

Anexe Podkarpatska pak ovlivnila i vývoj Rusínů na Slovensku a v Polsku. Vzhledem k podřízenosti tamních politických reprezentací Moskvě označovala Varšava i Praha "své" Rusíny za Ukrajince. Především pro Lemky v Polsku to znamenalo násilné vysídlení, zčásti v rámci výměny obyvatel do sovětské Ukrajiny, zčásti do zabraných území na západě. Na Slovensku část Rusínů převzala ukrajinskou identitu, někteří vzhledem k předválečné tradici i dobrovolně. Mnoho se poslovenštilo.¹³⁰ A to i proto, aby jim v

127 HOŘEC, Jaromír. *Nedělitelná svoboda: Podkarpatská Rus*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1992, s. 20.

128 POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 130.

129 HOŘEC, Jaromír. *Nedělitelná svoboda: Podkarpatská Rus*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1992, s. 19.

130 GAJDOŠ, Marián a Stanislav KONEČNÝ. *Postavenie Rusínov - Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948-1953*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1994, s. 15.

budoucnu nehrozila nějaká výměna obyvatelstva nebo rozšíření sovětského záboru. Právě z rozšíření záboru na prešovskou Rus panovaly těsně po roce 1945 mezi lidmi určité obavy.¹³¹ Jejich podnětem mohla být obdobná situace z roku 1939, kdy se Maďaři z Podkarpatska o invazi na Prešovsko skutečně pokusili.

5 Současné postavení Rusínů na Ukrajině a v dalších zemích včetně ČR

5.1 Demografie Podkarpatské Rusi ve 20. století

Demografický vývoj Rusínského etnika a Podkarpatské Rusi jistě stojí za pozornost, neboť se značně liší od vývoje okolních oblastí. Stručně ho lze vyjádřit jako „udržení přirozené natality“, které se v Evropě v průběhu 20. století stalo ojedinělým jevem.

V době začlenění Podkarpatské Rusi do Československého státu mezi lety 1919 a 1920 došlo k mírnému poklesu obyvatelstva a rovněž rok 1921 přinesl jen nepatrný přírůstek obyvatel. Toto tříleté období lze označit jako stagnační, kdy se počet obyvatel pohyboval okolo 600 000. Z toho Rusínů bylo necelých 400 000. Je známo, že období I. světové války a zejména její závěr se vyznačoval nedostatkem potravin, což vedle emigrace a celkové nejistoty jistě sehrálo rozhodující roli v tomto vývoji. Zároveň nejsou k dispozici kontinuální data za předchozí období, aby se dal posoudit vývoj v závěru existence monarchie. Tento stav nám však dokládá, jak rozdílná byla úroveň a kvalita státní správy za monarchie a za První republiky. Po tomto počátečním období

¹³¹ *Minulost a současnost Podkarpatské Rusi; uspořádali Vladimír Fišer, Jaromír Hořec. Praha: Česká expedice, 1994, s. 18.*

nastává od roku 1922 až po rok 1937 spojitý a rovnoměrný přírůstek obyvatelstva, který se kupodivu nepřerušil ani na začátku třicátých let, kdy probíhala světová hospodářská krize. To by naopak mohlo dokládat i přes krizi panující pocit jistoty a stability ve státě. Na konci sledovaného období v roce 1937 již počet obyvatel přesahoval 800 000.¹³²

Za 15 let se tedy počet obyvatel zvýšil o třetinu. Z dnešního pohledu stagnujícího Česka a vymírající Evropy je to udivující statistika. Představme si, že by Česko mělo mít okolo roku 2030 14 milionů obyvatel, při záporném saldu migrace. Nesmíme zapomenout, že z Podkarpatska po celou dobu odcházela masa obyvatel nejen do západních částí republiky, ale i nadále do zámoří. Tento obrovský přínos Podkarpatska republiky zůstává opomíjen. Platí, že tak jako posilovali Slováci demograficky Čechy, posilovali Rusíni demograficky Čechy i Slováky zároveň. V rámci Slovenska to byl zejména „rusínský“ východ, který vykazoval nejvyšší natalitu a zároveň byl předmětem slovakizace.

Situaci za První republiky bychom mohli označit za efektivní a všestranně přínosné soužití, kdy ekonomicky vzato západ republiky dodával kapitál (C) a východ práci (L), aniž by vznikali společenské a kulturní třecí plochy, jak je známe ze současné západní Evropy, kde je L dodávána ze vzdálenějších regionů.

Při srovnání indexu počtu obyvatel 1937/1920 jednotlivých částí republiky hovoří výsledky jednoznačné: Česko 1,09 (příčemž německo-jazyčné obyvatelstvo mělo index ještě nižší), Slovensko 1,18 a „Rusínsko“ 1,34. Podíl Podkarpatské Rusi na celkové populaci v roce 1920 činil 4,4%, podíl Slovenska byl 22,1% a podíl Čech, Moravy a Slezska 73,5%.¹³³ Po roce 1937 kontinuální sběr dat chybí.

V éře Sovětského Svazu se rozvoj Podkarpatské Rusi, tehdy již Zakarpatské Ukrajiny, značně zpomalil. Pro Sovětský Svaz představovalo toto území periferii, avšak na jeho poměry s rozvinutou infrastrukturou. Nebylo třeba zde příliš investovat ani urbanizovat. Při značném podílu tradičního způsobu života, vysoké natalitě a malém množství pracovních příležitostí se tak Rusíni stali dodavatelem práce pro rozlehlý Sovětský

¹³² Český statistický úřad, 2009, *Historická demografická ročenka Podkarpatské Rusi*, s. 21.

¹³³ Český statistický úřad, 2009, *Historická demografická ročenka Podkarpatské Rusi*, s.22-23.

Svaz. Z vlastní zkušenosti i vyprávění předků vím, jak mnoho lidí na Podkarpatsku odcházelo za prací na východ. Zejména do Ruska, na Sibiř a Dálný východ, ale také třeba do Pobaltí. Emigrace tedy provázela rusínský vývoj i dále po II. druhé světové válce a paradoxně v ještě větším rozsahu. Jen otočila svůj směr a zvýšila intenzitu. Sověty po desetiletí dosazovaná nomenklatura ruského či ukrajinského původu nemohla tento jednosměrný populační tok vykompenzovat.

Podle sčítání obyvatelstva v éře Ukrajiny v roce 2001 mělo Podkarpatsko 1 255 000 obyvatel, z toho bylo přes milion „Ukrajinců“ (přesněji ukrajinizovaných Rusínů), 150 000 Maďarů, 33 000 Rumunů a 31 000 Rusů.¹³⁴ Mladá rusínská populace, která v roce 1937 dosahovala počtu okolo 600 000 a její poměrný přírůstek za zmiňovaných 15 let přesahoval celkový přírůstek Podkarpatska, jistě neztratila demografickou dynamiku. I kdybychom předpokládali v době II. světové války stagnaci populace, což je málo pravděpodobné, je celkový přírůstek populace za éry Sovětů a Ukrajinců (56 let) velmi nízký a k předchozímu vývoji nepoměrný. Dokládá tak enormní rozsah emigrace z Podkarpatska v tomto období. Situaci již nelze označit za efektivní a oboustranně přínosné soužití, naopak se jednalo o kapitálové zanedbávání a exploataci práce.

Je obtížné vzhledem k výše uvedeným skutečnostem odhadovat současný celkový počet Rusínů ve světě, obvykle se hovoří o 1,5 milionu, ve skutečnosti však může být číslo podstatně vyšší.

5.2 Postavení Rusínů v evropských zemích

Rusíni žijí v současnosti v osmi zemích Evropy a údaje o jejich počtu mají v případě některých zemí nízkou vypovídací schopnost. V případě Srbska (15 700), Maďarska (10 000), Rumunska (9 000), a Chorvatska (2800) čísla odpovídají realitě a odrážejí

¹³⁴ Český statistický úřad, 2009, *Historická demografická ročenka Podkarpatské Rusi*, s. 64.

obraz kompaktních komunit v těchto zemích. Ostatní země je nutné posuzovat případ od případu.

Polsko (11 900), které provádělo politiku rozptýlení Lemků v postatě rozbilo jejich kompaktní komunitu, následkem čehož je toto číslo oproti skutečnosti podstatně nižší.

V případě Slovenska (34 000) je toto číslo také v podstatě zavádějící, neboť násilná ukrajinizace slovenských Rusínů v době socialismu urychlila jejich slovakizaci a svízelná hospodářská situace severovýchodního koutu Slovenska vyhnání v posledních desetiletích mladé obyvatelstvo z tohoto regionu. Přesto je v posledních letech patrný nárůst rusínského uvědomění na Slovensku. Vzhledem k původní velikosti rusínského osídlení na Slovensku by se mělo reálné číslo pohybovat výše.

V případě Ukrajiny, kde Zakarpatská oblast v podstatě představuje jádro rusínského osídlení a která jako jediná ze zmiňovaných zemí odmítala uznat existenci rusínského etnika, se dle oficiálních údajů za Rusíny považuje pouhých 10 200 obyvatel a za Ukrajince 1 010 000 obyvatel.¹³⁵ To je rozdíl přesně dvou řádů a toto číslo je velmi paradoxní vzhledem k výsledku referenda z roku 1991, kde se 78% obyvatel Zakarpatské oblasti vyjádřilo pro její autonomní statut. Dokládá to, že intenzita ukrajinizace v éře Ukrajiny se oproti sovětskému období rozhodně nesnížila, spíše naopak. Vznikla tak situace, kdy rusínské uvědomění je nejslabší na jádrovém území, kde se většina obyvatelstva považuje za Ukrajince, ač hovoří rusínsky. Naopak nejvyšších práv se dostává Rusínům v Srbsku, kde je rusínština pro ně úředním jazykem.

Přes všechnu demagogii okolo rusínské otázky na Ukrajině vzniklo v Podkarpatsku několik hnutí usilujících o autonomii nebo úplnou samostatnost. Jejich hlavními současnými představiteli jsou Peter Hecko „lídr samozvané republiky Podkarpatská Rus“ a užhorodský pravoslavný kněz Dmitrij Sidor, od roku 2007 předseda Svazu podkarpatských Rusínů. Oba již byli souzeni za separatismus. Jejich činnost získává částečnou podporu, zatím pouze z Maďarska a Ruska. Z toho pak přirozeně plyne, že

¹³⁵ Český statistický úřad, 2009, *Historická demografická ročenka Podkarpatské Rusi*, s. 64.

nová generace se profiluje jako proruská. Maďarsko má v oblasti historické zájmy spojené navíc s více než 150 000 Maďary, kteří představují nezanedbatelných 12% obyvatelstva.¹³⁶ Maďarský parlament dokonce v loni na podzim jako první uznal výsledek referenda z roku 1991. Bylo usnadněno nabývání maďarského občanství pro zahraniční Maďary. Přes 100 000 Podkarpatských Maďarů v uplynulých letech získalo maďarské občanství, většinou za účelem možnosti pracovat v Maďarsku, Česku nebo jinde v EU.

Z české i slovenské strany je zde zřejmá absence reflexe k odkazu T. G. Masaryka a k počátku naší obnovené státnosti. Jakoby se rozpadem Československa smazala i silnější a výjimečná vazba a historický závazek k tomuto kraji a etniku. Rusínská menšina v Česku čítá dle oficiálních údajů pouhých 1 120 osob. Situace u nás je značně specifická a data neodpovídají skutečnosti. Migrace Rusínů do Česka probíhala po celou První republiku a také v závěru války a ještě několik měsíců po ní. Souhrnné číslo neexistuje, ale rozhodně se jednalo minimálně o desetitisíce osob. Tato vlna Rusínů byla téměř zcela asimilována. V současnosti lze mluvit o druhé vlně rusínských imigrantů u nás. Ti pocházejí jednak tradičně z východního Slovenska a na rozdíl od předchozích generací si více uvědomují svou rusínskou identitu. Ač jejich počet lze odhadovat v řádu tisíců, jsou hybateli rusínského života u nás, provozují vlastní webovou stránku rusini.cz, která na rozdíl od slovenského webu rusyn.sk nemá podporu ministerstva kultury. Organizují rusínské plesy v Praze, koncertní akce a jiné kulturní programy.

Druhou, podstatně početnější skupinou nové rusínské imigrace jsou ukrajinští občané ze Zakarpatské oblasti. Jejich počet lze jen odhadovat. Při zjišťování dat jsem narazila na nesystémovost naší databáze, který znemožnil provést zamýšlený průzkum. Ukrajinští občané sice vyplňují v našich dotaznících údaj o tom, z jaké oblasti pocházejí, tento se však dále nepřepisuje do souhrnné databáze. Nelze tudíž zjistit podíl obyvatel Zakarpatské oblasti na celkovém počtu ukrajinských občanů u nás. Česká republika, nástupnický stát Československa, jehož součástí Podkarpatská Rus v nedávné minulosti byla, nepotřebuje znát tyto údaje. Musíme se tak spokojit jen s celkovým počtem ukrajinských občanů s pobytem u nás a ten se pohybuje okolo 105 000. Podíl obyvatel

¹³⁶ Český statistický úřad, 2009, *Historická demografická ročenka Podkarpatské Rusi*, s. 64.

Zakarpatské oblasti na celkové populaci Ukrajiny představuje 2,5%.¹³⁷ Dle svých osobních zkušeností odhaduji, že jejich podíl mezi ukrajinskými občany u nás je značně, pravděpodobně řádově, vyšší. Může se pohybovat mezi 25-45%. Každopádně by dokládal hloubku vazby mezi Rusíny a Čechy, kterou relativně krátký společný osud v jednom státě zanechal. Reálný počet u nás žijících Rusínů se tedy může pohybovat v desetitisících.

¹³⁷ Český statistický úřad, 2009, *Historická demografická ročenka Podkarpatské Rusi*, s. 64.

ZÁVĚR

Při analýze historického vývoje na území podkarpatských Rusínů, vyvstává hned na počátku jedna důležitá skutečnost. Z celého teritoria Velké Moravy to byli pouze Rusíni, komu se podařilo uchovat si nejdůležitější část dědictví cyrilometodějské tradice - slovanskou liturgii. Domnívám se, že právě tento faktor, kromě odlehle polohy a členitosti terénu, pomohl k uchování tak malého národa uprostřed středoevropské vřavy.

Zároveň se v úvahách naskýtají historická „kdyby“, týkající se zejména období reformace. Jak u nás, tak v Uhrách proběhla intenzivní a úspěšná reformace. V obou případech to byla velká většina populace, která se přiklonila k reformaci. Přineslo to v obou královstvích nebývalý rozvoj vzdělanosti a tolerance. Nebýt mocenského úspěchu Habsburků, se kterým přišly násilná rekatolizace, úpadek vzdělanosti a tolerance, mohlo „Česko-Uherské“ soustátí stanout po boku nejpokrokovějších zemí Evropy, jako předvoj náboženské a národnostní tolerance a plurality. Neboť jak již geniálně vystihl T. G. Masaryk: „Národy, které neprošly reformací, ustrnuly“ a platí to dodnes, jak v rovině hospodářské, tak kulturní. Namísto toho vytvořili Habsburkové svým náboženským útlakem a křivdami předpoklady pro strašlivou tragédii třicetileté války, která oslabilo všechny a jejíž důsledky jsou mnohde patrné dodnes. Reformace ovlivnila Rusíny jen okrajově a byli k tomu přinejmenším dva důvody, proč nebyla potřeba. Liturgie v mateřském (srozumitelném) jazyce a přijímání podobojí – obojí Rusíni na rozdíl od okolních národů neztratili. Přesto i Rusíni poznali v té době rakouské náboženské násilí a katolizaci. Další společný bod našich dějin. Ovšem nejen našich, ale také slovinských, slovenských, maďarských, rumunských a kde všude ještě rakouská moc reformaci dusila.

Pro rusínský vývoj však rakouská politika přinesla ještě jeden důležitý negativní faktor. Při dělení Polska Rakousko zabralo Halič a Bukovinu a do té doby mnohasetletá hranice vedoucí po hřebenu Karpat byla zrušena. Následkem toho bylo zahájeno, od té doby již soustavně trvající, zpochybňování rusínské identity ze strany Ukrajinců a v menší míře

také Rusů. Tento štěpící faktor se nejvíce zhoubně projevoval ve vypjatých obdobích dějin, jako byly obě světové války.

Naštěstí a zde opět nacházíme společné rysy našich dějin, v rozhodujícím Evropském a díky USA i světovém zápase za právo na sebeurčení to byly jednotné a pokrokově smýšlející masy krajanů v zámoří, které rozhodly a spojily osudy národů Čechů, Slováků a Rusínů. S nadsázkou řečeno do státu dědiců Velké Moravy v etnickém, náboženském i teritoriálním smyslu. Byla tak odvrácena plíživá, místy i rychlá zkáza v podobě germanizace, resp. maďarizace.

Rusíni vstoupili do moderní epochy v letech 1918/1919 přes zjevnou zaostalost jako součást středoevropského prostoru. Daly to jasně najevo účastí svých představitelů na mírové konferenci v Paříži, ať šlo o delegaci Lemkoviny nebo Prešovska. Nepodařilo se - a objektivně asi ani nebylo možné - vytvořit nezávislý rusínský stát, i když k těmto pokusům došlo. Většina rusínského území se stala součástí ČSR.

Obyvatelstvo v tomto čase bylo národnostně indiferentní. Identifikovalo se převážně místně, sociálně, rodově nebo (zejména) nábožensky. Specifický rys rusínské emancipace představuje angažovanost emigrace v USA. V době čs. vlády se značně navýšila gramotnost, což vyvolalo i větší zájem podkarpatského lidu o otázku identity. Hlavní proudy představovalo rusínství a ukrajinství. Rusínství podporovala pražská vláda, neboť neexistoval ani rusínský stát, ani země, která by Rusíny uznávala jako minoritu, což podporovalo jejich loajalitu ČSR. Naopak ukrajinský nacionalismus představoval problém. Zpočátku existovaly snahy o připojení k některé republice, krátkodobě trvající na území severně od Karpat. Později ukrajinští aktivisté z Polska a SSSR užívali Podkarpatsko jako bezpečnou základnu. Čs. úřady proti nim pokud nepřekročili určité meze, nezasahovaly.

Ke konci 30. let převládl ukrajinský směr, neboť měl podporu cizích mocností, zejména Německa. Rusínství do jisté míry diskreditovala jeho podpora institucemi republiky. Vznikající rusínská inteligence se totiž s ČSR rozcházela kvůli stálému odkládání poskytnutí autonomie a kvůli konkurenčnímu boji o řídicí místa v zemi a konkurenci hospodářské (zejména Podkarpatsko - slovenské). Praha sice autonomii poskytla, ale již pozdě v době vlastního oslabení mnichovskou krizí. V zemi již moc drželi příznivci

ukrajinství.

Dělili se na dva směry, umírněný, spolupracující s polofašistickou Druhou republikou a agresivní, separatistický. Ten tvořili militantní aktivisté z Haliče. Představitelé obou směrů byli zcela podřízeni okolním státům. Jejich aktivity vedly k roztržce s Čechy a zároveň posloužily prospěchu cizích zemí, nikoliv podkarpatského lidu.

Po maďarském intermezzu v letech 1939 - 1944 anektoval Podkarpatsko SSSR, který si jako hegemon podřídil všechny státy s rusínskou menšinou v Evropě mimo Jugoslávii. Sovětské úřady prohlásily Rusíny za Ukrajince a instituce podřízených států se s tím ztotožnily, což vedlo k vlně odnárodňování trvající až do devadesátých let. Anexe vlastního Podkarpatska proběhla s neústavním souhlasem ČSR a zejména s osobním přičiněním prezidenta Beneše, který se v podstatě s odevzdáním Podkarpatska podbízel. Důvod souhlasu lze hledat zejména v Benešově bezvýhradné orientaci ČSR na Sovětský svaz a v jeho absenci idealistického chápání dějin, tak jak bylo zcela přirozené u T. G. Masaryka. Dějiny nám nadělili příležitost ujmout se malého příbuzného národa s lepším úmyslem, než to činili předchozí hegemoni. Ač sami s hořkou zkušeností Mnichova, nedokázali jsme lpět na územní celistvosti Masarykova odkazu, či důstojně dobojovat a v duchu historické logiky kompenzovat ztrátu požadavkem Srbské Lužice, když už Sověti zamýšleli nás kompenzovat částí Slezska. Ať tak, či tak náš stát nemusel upadnout do zkázného dualismu a spíše by směřoval k demokratickému federalismu, což ostatně byla prvotní středoevropská myšlenka TGM. Beneš tak vlastně prohrál na Podkarpatské Rusi Masarykův mravní odkaz v politice a ačkoliv byl v pozici vítěze nezískal nic. Soupeřil zbytečně s Polskem o Kladsko, když už bylo jasné, že území k dosídlení je svým rozsahem na hranici našich možností. Místo potřebné pomoci malému, blízkému a po válce zdecimovanému národu se od nás valila masa německých vysídlenců, kteří ve velké míře směřovali právě do Lužice, aby ji učinili ještě více marginální.

Z hlediska přínosu Rusínů I. republice je nezbytné vyzdvihnout zejména přínos demografický a vojenský. Demografický přínos nebyl omezen pouze na meziválečné období, ale probíhal také okolo konce II. světové války a Rusíni se podíleli také na dosídlení našeho pohraničí. Početná rusínská mládež, přeživší sovětské gulagy vytvořila

základ Svobodovy armády.

Současný dramatický vývoj na Ukrajině pravděpodobně otvírá také otázku postavení Rusínů. Jsou zde minimálně tři síly, které mohou sehrát, či již sehrávají svou, z Rusínského pohledu pozitivní, roli. Maďarsko, současný nejhlasitější zastánce práv Rusínů, dále Rusko a samozřejmě také rusínská loby v zámoří.

Bohužel ani Česká ani Slovenská republika se dosud k rusínské otázce nedokázala postavit čelem. Spíše se tváří jako by neexistovala, jako by otázka věrnosti k odkazu obnovitelů naší státnosti a k ideálům spravedlnosti a mravnosti v politice vzala za své.

LITERATURA

BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996, 46 s. ISBN 80-85281-37-6.

DURYCH, Jaroslav. *Duše Podkarpatské Rusi*. Praha: Česká expedice, 1993, 39 s. ISBN 80-85281-39-2.

GAJDOŠ, Marián a Stanislav KONEČNÝ. *Postavenie Rusínov - Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948-1953*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1994, 153 s. ISBN 80-85270-36-6.

HANAK, Walter K. *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Praha: Česká expedice, 1998, 51 s. ISBN 80-85281- 52 xx

HOŘEC, Jaromír. *Nedělitelná svoboda: Podkarpatská Rus*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1992, 22 s.

HOŘEC, Jaromír. Význam Benešovy cesty. In. BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996, s. 40 - 44.

HRBEK, Antonín. Schopný manažer i úředník Antonín Rozsypal. *Podkarpatská Rus: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi* [online]. 2012, č. 4, 8 - 9 [cit. 2015-01-23]. Dostupné z: http://www.podkarpatskarus.cz/attach/casopis_4_2012.pdf

HRBEK, Jaroslav a Vít SMETANA. *Draze zaplacená svoboda: osvobození Československa 1944-1945*. Praha: Paseka, 2009, 2 sv. (358, 358 s.). ISBN 978-80-7185-976-5.

KOZELKA, Petr. Malý portrét velkého muže: Jaroslav Mezník na Podkarpatské Rusi. *Podkarpatská Rus: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi* [online]. 2009, č. 4, s. 3 [cit. 2015-01-23]. Dostupné z: http://www.podkarpatskarus.cz/attach/casopis_4_2009.pdf

KROFTA, Kamil. *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha: Svaz národního osvobození, 1934, 61 s.

MAGOCSI, Paul R. *Národ odnikud: ilustrované dějiny karpatských Rusínů*. [1. české vyd.]. Užhorod: V. Paďak, 2014, 116 s. ISBN 978-966-387-092-2.

MAGOCSI, Paul R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha: Čes. expedice, 1996, 70 s. ISBN 80-85281-34-1.

MASARYK, Tomáš G., *Světová revoluce*. Čin a Orbis Praha 1925

MASARYK, Tomáš G., *Jan Hus*. Praha 1990

MASARYK, Tomáš G., *Jak pracovat*. Praha 1990

MASARYK, Tomáš G., *Česká otázka*. Svoboda Praha 1990

MATOUŠEK, Karel. *Podkarpatská Rus: (všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelem k životu lidu)*. Praha: Unie, 1924, 250 s., 1 list.

Minulost a současnost Podkarpatské Rusi; uspořádali Vladimír Fišer, Jaromír Hořec. Praha: Česká expedice, 1994, 63 s. ISBN 80-85281-41-4.

NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ ČESKOSLOVENSKÉ 1918 - 1920. *Stenoprotokol 81. schůze, Úterý 7. října 1919*. Praha, 1919. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/081schuz/s081002.htm>

OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí: kniha reportáží z Podkarpatska*. Praha: Melantrich, 1935, 238 s.

PEJŠA, Robert. Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech existence Československé republiky 1919-1921. In: *Moderní dějiny* 14, HÚ AV ČR, Praha 2006, s. 125-178.

POLÁŠEK, Ladislav. *Společný stát Rusínů a Čechoslováků: (1919-1939)*. Vyd. 1. Nový Jičín: L. Polášek, 2001, 44 s.

POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. 1. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 139 s. ISBN 978-80-970354-4-0. Dostupné též z: <http://www.rusyn.sk/ivan-pop>

POP, Ivan. Osobnosti našich dějin: Kločurak Štěpán. *Www.rusyn.sk* [online]. Bratislava, 2013 [cit. 2015-01-21]. Dostupné z: <http://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-klocurak-stepan/>

Republika Česko - slovenská. 328. Ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938 o autonomii Podkarpatské Rusi. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu česko - slovenského*. Praha, 1938. Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1938/109-1938.pdf>

Republika Československá. Zákon o prozatímní úpravě právního postavení guvernéra Podkarpatské Rusi a o souvislých opatřeních organizačních: 172/1937 SB. z. A n. In: *Sbírka zákonů a nařízení*. Praha, 1937. Dostupné z: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/172-37.htm>

VARTÍKOVÁ, Marta. *Komunistická strana Slovenska: dokumenty z konferencí a plán 1944-1948*. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1971, 771 s.

Český statistický úřad, 2009, *Historická demografická ročenka Podkarpatské Rusi* - rozšířené vydání, Dostupné z <http://czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/p/4038-10>

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Olga Peštová

Obor: Právo v podnikání

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Rusíni v procesu emancipace

Rok: 2015

Počet stran textu bez příloh: 54

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů českých použitých zdrojů: 27

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 2

Počet internetových zdrojů: 2

Vedoucí práce: Doc. PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.